

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΜΗ ΜΕΛΩΝ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.—'Η φερομένη διαφορὰ μορφῶν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος ἐν τῷ ἀρχικῷ Χριστιανισμῷ (34-156 μ. Χ.).
Πορίσματα ἐρεῦνης, ὑπὸ Γερασ. Ἰ. Κονιδάρη*.

Ἡ βραχεῖα ἀνακοίνωσις τῶν πορισμάτων φιλολογικοῖστορικῆς ἐρεῦνης μου εἶναι δυσχερὴς α) διότι ἡ ὅλη ἱστορικὴ αὐτὴ ἔρευνα περιλαμβάνεται εἰς τρεῖς τόμους, μόνον δὲ τὸ 1^{ον} τεῦχος τοῦ Α' τόμου¹ διενεμήθη πρὸ ὀλίγου εἰς ὑμᾶς καὶ β) διότι ἀληθῆς δαίδαλος θεωριῶν καὶ σκέψεων ἐβάρυνεν ἐπὶ μακρὸν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Σειρὰ ἐρευνῶν ἐπὶ τῶν πηγῶν ἔπρεπε νὰ εἶχε γίνῃ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἔχουσι τὸ γλωσσικὸν αἴσθημα καὶ τὴν παράδοσιν καὶ οὕτω δύνανται νὰ κατανοήσουν ἀκριβέστερον καὶ βαθύτερον τὰ κείμενα, ἰδίως τῶν πρώτων αἰῶνων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μεταξὺ τῶν μεγάλων προβλημάτων, ἅτινα ἀντιμετωπίζει ἡ ἔρευνα, ἐξέχουσαν κατέχει θέσιν καὶ τὸ περὶ γενέσεως καὶ μορφῆς τοῦ ἀρχεγόνου τῆς Ἐκκλησίας πολιτεύματος.

Α' ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ, Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΣ ΤΟΥ, ΑΙ ΠΗΓΑΙ, ΑΙ ΔΙΑΦΩΝΙΑΙ
ΚΑΙ ΑΙ ΝΕΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΘΕΣΕΙΣ

α) Τὸ πρόβλημα (φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν)

Παράστασις τοῦ προβλήματος. Ἡ λεγομένη τριπλῆ ὁργάνωσις.

Α'. Χαρισματοῦχοι	Β'. Μόνιμοι λειτουργοὶ ἐν Δύσει	Γ'. Μόνιμοι λειτουργοὶ ἐν Ἀνατολῇ
<p>Διδαχὴ, καὶ λοιπὰ κείμενα τοῦ Α' καὶ ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος</p> <p>Αἴγυπτος 90-130 μ. Χ.</p> <p>Χαρισματοῦχος ὁργάνωσις (;)</p>	<p>Πρεσβυτεριανὴ (ἢ ἐπισκοπικὴ ὁργάνωσις)</p>	<p>Ἰγνάτιος - Πολύκαρπος καὶ αἱ Ἐκκλησῖαι τῆς Μ. Ἀσίας Συρίας (ἀρχὰς β' αἰ.) Οἱ τρεῖς ἱερατικοὶ βαθμοὶ</p>
<p>Ἀπόστολοι Προφῆται καὶ Διδάσκαλοι ὑποτίμησις τῶν μονίμων λειτουργῶν (;)</p>	<p>Παραλλήλως καὶ ἐν ἀνταγωνισμῷ (;) (Heussi : Compend. σ. 40)</p> <p>Πρεσβύτεροι = ἐπίσκοποι** διάκονοι</p> <p>Μετὰ τὸ 140 εἰσήχθη ὁ ἐπισκοπικὸς βαθμὸς εἰς Ρώμην (Harnack) ;</p>	<p>ὁ ἐπίσκοπος] 1 ὁ ἐπίσκοπος τὸ πρεσβύτεριον] 2 καὶ οἱ διάκονοι ἐπίσκοπος Συρίας] 3</p>

* GER. CONIDARIS, Of the supposed difference of the forms of Constitution in primitive Christianity (34-156 p. C.). The Mimisters.—(Ἀνεκοινώθη κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 17 Μαΐου 1956).

** Τὸ δυσχερέστατον ἀληθῶς αἴνιγμα, ὅπερ ἔχει νὰ λύσῃ ἡ ἔρευνα, εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο : πῶς συμβιβάζεται τὸ σχῆμα τοῦτο πρὸς τὸ ἕναντι τοῦ Ἰγνατίου (τῶν 3 ἱερατικῶν βαθμῶν).

¹ « Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς Α' περιόδου τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ Καθολι-

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἔργων ἐν οἷς ἐκτίθενται αἱ κύριαι σήμερον κρατούσαι ἀπόψεις περὶ τοῦ μεγάλου προβλήματος, τοῦ ὁποίου παραστατικὴν μορφήν δίδομεν ἀνωτέρω, λαμβάνω ἐκλεκτικῶς α') τοῦ Ad. v. Harnack (Entstehung und Entwicklung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhund. Leipzig 1910), β') τοῦ H. W. Beyer (ἐν Theol. Wörterb. zum N. T. ὑπὸ Kittel 1935, σ. 595 - 619), γ') τοῦ Hans Lietzmann (Geschichte der alten Kirche, 1937² II σ. 201 ἐξ.) καὶ τὸ Kompendium der Kirchengeschichte 1949,¹⁰ σ. 33 τοῦ K. Heussi¹, παρὰ τῷ ὁποίῳ σημειοῦται ὅτι αἱ πρῶται καταβολαὶ κοινοτικῆς ὀργανώσεως ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ Παύλου (Α' Θεσσ. ε, 12, «προϊστάμενοι», Φιλιππ. α, 1 πρώτη μνεία τοῦ «ἐπίσκοποι διάκονοι»). Ἐπειτα προσθέτει ὁ Heussi, προκειμένου περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀρχικοῦ Ἐκκλ. Πολιτεύματος, ὅτι παραπλευρῶς πρὸς τὴν αὐθεντιαν τῶν Ἀποστόλων ἴσχυε καὶ ἡ τῶν χαρισματῶν (προφητῶν καὶ διδασκάλων καὶ ἀπαρχῶν), ἀλλ' ὅτι «αἱ ὑπηρεσίαι τῆς Κοινότητος» (ἀνωτ. στήλη Β) ἴσταντο ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀποστόλων τελείως ἐν τῇ σκιᾷ τῶν χαρισματῶν ὑπηρεσιῶν (Α' Κορ. ιβ', 28· ἀνωτ. στήλη Α· ἡ γένεσις τῆς τριάδος τῶν χαρισματῶν σκοτεινὴ), διότι «αὐταὶ ἴσχυον ὡς Ὑπηρεσίαι τῆς ὅλης Ἐκκλησίας» (σ. 33). «Κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν οἱ «ὑπάλληλοι», συνεχίζει, τῆς ἐπὶ μέρους κοινότητος εἶχον μικρὰν σημασίαν... Ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι ἦσαν ἀπλοῖ βοθητοὶ δι' ἐξωτερικὰ πράγματα. Ἄλλ' ὅταν ἐχάθη τὸ «Πνεῦμα» εἰσῆρχοντο οἱ εἰρημένοι συχνότερον εἰς τὰ προκαλούμενα κενὰ καὶ ἐκέρδιζον εἰς σημασίαν. Ἀποφασιστικὸν διὰ τὴν σταθεροποίησιν τῆς κοινοτικῆς ὀργανώσεως ὑπῆρξεν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ μοναρχικοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος «monarchischer Episcopat». Τοῦτο συνέβη «περὶ τὸ 130 (115;) ἐν Συρίᾳ καὶ (ἴσως ὀλιγώτερον διαμεμορφωμένον) ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀποδεδειγμένως (Ἰγνάτιος) καὶ ἐν Ρώμῃ πιθανῶς ἐπὶ Πίου (πιθ. 140 - 154), ἴσως δὲ καὶ ἀκόμη βραδύτερον. Δὲν ἦτο

κισμοῦ I. Νεαὶ ἔρευναι πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τῶν πηγῶν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Πολιτεύματος τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, τόμ. Α', Εἰσαγωγή τεύχ. Iον, Ἀθήναι 1956. Ἐνταῦθα μνημονεύονται αἱ πηγαὶ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν, ἦτοι I. α') Ἡ Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς (ἀρχαὶ τοῦ 50 μ. Χ.)· β') Ἡ Α, πρὸς Κορινθίους (55)· γ') Ἡ πρὸς Ρωμαίους (56)· δ') Ἡ πρὸς Φιλιππησίους (59-61), ε') Αἱ ποιμντορικαί: Α' Τιμ. (61-62), πρὸς Τίτ. (62), καὶ Β' Τιμ. (φθινόπωρον 63)· ς') Ἰακώβου (μετὰ τὸ 42), ζ') ἡ Α' Πέτρ. (ὀλίγον πρὸ τοῦ 64)· η') Ἡ Β' καὶ Γ' Ἰωάνν. (τέλη α' αἰῶν.), θ') Αἱ Πράξεις Ἀποστόλ. (60-62).—II. Μεταποστολικῆς Ἐποχῆς (70-140): α') Α' Κλήμ. πρὸς Κορινθ. (95/96), β') Ἡ λεγομένη Β' Κλήμ. (πρὸ τῶν μέσων τοῦ β' αἰ.)· γ') Ποιμὴν τοῦ Ἐρμᾶ (140-155). δ') Διδαχὴ (90-130)· ε') Αἱ 7 ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας (περὶ τὸ 110), ς') Ἡ ἐπιστ. Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους (περὶ τὸ 110) καὶ ζ') Τὸ μαρτύριον τοῦ Πολυκάρπου (156 μ. Χ.). Κείμενα τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς εἰς Patrum Apostolorum Opera. ἔκδ. Gebhard-Harnack-Zahn. 1920 καὶ Βιβλιοθ. ΕΠΕΣ. Ἀποστ. Διακ.

¹ Πρβλ. καὶ τὴν ἔκθεσιν τοῦ προβλήματος τοῦ Ἀρχ.μ. ΒΑΣ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ: Ἐκκλησ. Ἱστορία, 1948 σ. 35 - 40.

κατὰ τοῦτο πλήρως νέα δημιουργία, ἐφ' ὅσον ἄποια ἄμορφος μοναρχία ἐν ταῖς κοινοτήσι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἰδρυτοῦ των ἴσως πάντοτε ὑφίστατο. Πιθανῶς ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν μερικαὶ κοινότητες εἰς μερικὰ μέρη μὲ ἓνα ἐπίσκοπον ἐπὶ κεφαλῆς... ἐν Αἰγύπτῳ, Πόντῳ» (K. Müller)... Ἡ ἀρχὴ τοῦ «ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι, διάκονοι» εἶναι σκοτεινὴ» (σ. 40 πρβλ. σ. 57 - 58). Ἀρκοῦσι ταῦτα πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀνωτέρω παραστάσεως τοῦ μεγάλου προβλήματος (πρβλ. καὶ F. Gerke: Die Stellung des I. Clemensbriefes κλπ. 1931, σ. 7 - 18).

β) Ἡ σπουδαιότης κλπ. Αὕτη προκύπτει α' ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ κυριώτερον μέρος τοῦ προβλήματος (στήλη Β' καὶ Γ') ἐτέθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου (Migne, Patr. Lat., 26, σ. 597 πρβλ. Μακρῆ, Ἡ Διδαχὴ... καὶ τὸ Ἀρχ. Ἐκκλ. Πολίτευμα, 1910, σ. 54 - 63 διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ προβλήματος). Ὁ Ἱερώνυμος διετύπωσεν ὀξέως τὸ πρόβλημα, δεχθεὶς ὅτι ἡ Ἀρχαία Ἐκκλησία ἐκυβερνᾶτο συλλογικῶς ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων, βραδύτερον δὲ εἰς τούτων «κατὰ παρακλήσιν τοῦ διαβόλου (!) ἐξήρθη καὶ ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐπίσκοπος», ὡς ἀποδεικνύει ἡ πρὸς Φιλίππ., ἔνθα τὸ σχῆμα «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι». Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐξεδηλώθη ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἀποψιν ταύτην ὑπὸ τοῦ Ἀκινάτου (Summ. Theol. VI, 2 ἐρ. 184 ἀρθρ. 6), ὅταν δὲ ἡ Μεταρρῦθμισις συνεκλόνησε μετὰ τοῦ παπικοῦ οἰκοδομήματος καὶ τὰ θεμέλια τῆς θείῃ δικαίῳ ὑφισταμένης ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων Ἱεραρχίας, ἡ ἐν Τριδέντῳ σύνοδος ἐπανάλαβε τὸ καίριον σημεῖον ἐφ' οὗ θεμελιούται ἡ (φερομένη κακῶς ὡς «εἰδική») Ἱερωσύνη, τ. ἔ. τὴν περὶ ἐπισκόπων ὡς διαδόχων τῶν Ἀποστόλων ἀρχήν¹. Τὴν ἀντίθεσιν μετὰ τὴν Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Προτεσταντῶν θεολόγων διεδέχθησαν ἀντιθέσεις καὶ μετὰ τὴν Προτεσταντῶν ἱστορικῶν καὶ κανονολόγων διαφόρως ἐρμηνευόντων τὰ κείμενα. Οἱ τελευταῖοι, ἐλθόντες εἰς ὄξεϊαν ἐπιστημονικὴν ἀντίθεσιν, ὑπῆρξαν ἰδίως οἱ Harnack καὶ Sohm. Ὁ Harnack (Entstehung, σ. 1) λέγει ὅτι «ἐπὶ οὐδενὸς ἄλλου πεδίου τῆς ἀρχαίας Ἐκκλ. Ἱστορίας εἶναι ἡ ἀντίθεσις ὁμολογιακῆς καὶ ἱστορικῆς θεωρήσεως τόσον μεγάλη, ὅπως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἀρχαιοτάτης ἱστορίας τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου».

Εἰς τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τῶν ἀπόψεων περὶ τριπλῆς ὁργανώσεως καὶ τὴν ὄξεϊαν διατύπωσιν τοῦ προβλήματος ἐκ μέρους τῆς προτεσταντικῆς ἱστοριογραφίας συνέλαβεν ἡ ἐν ἔτει 1883 ἀνακάλυψις τῆς «Διδαχῆς», ἐν ἣ φαίνονται κατ' ἀρχὴν ἔχοντες προέχουσιν θέσιν οἱ χαρισματοῦχοι (ἀπόστολοι — προφῆται καὶ διδάσκαλοι).

Ἡ ἔρευνα ἐγενίκευσεν ἐφ' ὅλης σχεδὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς τὰ πορίσματα τὰ προκύψαντα ἐκ τῆς μονομεροῦς ἐρεύνης τῆς «Διδαχῆς», ἐπειδὴ αὕτη ὄντως ἔχει καὶ κοινὸν ἀγαθόν (Gemeingut). Ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐν λόγῳ ἔρευνα

¹ Πρακτικὰ παρὰ Mansi, 33, σ. 139.

ἀπέδωκεν ἰδιαίτεράν σημασίαν εἰς τὰς διατυπώσεις τοῦ Ἰγνατίου καὶ διετύπωσεν ὡς θεμελιώδεις φάσεις τῆς ἱστορίας τοῦ Πολιτεύματος τὰς ἐξῆς: ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἡ Ἐκκλησία ἦτο ἐλευθέρα, ἔπειτα ἀνέλαβεν ἡ συλλογικὴ ὀργάνωσις καὶ ἐν συνεχείᾳ διμορφώθη «τὸ μοναρχικὸν ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα» (monarchischer Episcopat), ἐλαχίστη δὲ ἀπεδόθη σημασία εἰς τὴν μοναδικὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ὁ Ἰγνάτιος χαρακτηρίζει ἑαυτὸν ὡς «ἐπίσκοπον Συρίας», ἐνῶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις μνημονεύει μόνον τοῦ ὀνόματός του: «Ἰγνάτιος ὁ καὶ Θεοφόρος». Ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο ἀτυχῶς οὐδεμία ἀπεδόθη ἰδιαίτερα σημασία καὶ σπουδαιότης.

Ἡ διηγετικῶς σύγχρονος σπουδαιότης τοῦ προβλήματος διὰ τὴν Ἐκκλησίαν προκύπτει ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι εἶναι διηρημέναι εἰς τὸ θεμελιώδες τοῦτο θέμα, διότι ἄλλαι μὲν δέχονται τὴν ἱερωσύνην (ἦν τινες χαρακτηρίζουσι ὡς εἰδικήν, ἀντιδιαστέλλοντες πρὸς τὴν κακῶς λεγομένην «γενικὴν»¹ μετὰ οὐσιωδῶν διαφορῶν ἐρμηνείας τῶν κειμένων καὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας (Ὁρθόδοξος Ρωμαιοκαθολικὴ καὶ κατ' οἰκονομίαν ἡ Ἀγγλικανικὴ), ἄλλαι δὲ οὐχί. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἔχουσι ἐπισκοπικὴν, αἱ δὲ τελευταῖαι πρεσβυτεριανὴν ἢ ἄλλην ὀργάνωσιν κλπ. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσαι αἱ Ἐκκλησίαι στηρίζουσι τὰς ἀντιλήψεις αὐτῶν ἐπὶ διαφόρου συνολικῆς ἐρμηνείας τῶν κειμένων ἔπεται ὅτι κατὰ βάσιν τὸ ἡμέτερον πρόβλημα εἶναι φιλολογικοῖστορικόν. Ἐντεῦθεν κατέστη ἀναγκαῖον νὰ διατυπωθῶν ὑφ' ἡμῶν αἱ νέαι φιλολογικοῖστορικαὶ θέσεις (ἴδε ἡμετέρας Συμβολάς... σ. 3 - 10).

Β'. § 3. Η ΝΕΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΟΣ

Τὸ πρόβλημα ἀντιμετώπισα τὸ πρῶτον τῷ 1932 ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Hans Lietzmann († 1943), ἐρμηνεύοντος τὴν «Διδαχὴν». Εἰς τὰς ἐκτεθείσας, ὡς ἀνωτέρω, (προτεσταντικῆς) ἀπόψεις δὲν ἠδυνήθην ν' ἀντιτάξω τι πλὴν τοῦ ἀρχαίου ἐπιχειρήματος (παρὰ Χρ. Ἀνδρούτσω, Συμβολικὴ, σ. 111-12) περὶ σιωπῆς τῶν πηγῶν διὰ τὸν φερόμενον παραμερισμὸν τῆς πρεσβυτεριανῆς ὀργανώσεως ὑπὸ τῆς ἐπισκοπικῆς, διότι τὰ ἐκ τῆς Διδαχῆς (κεφ. 15) καὶ Ποιμένος («πρωτοκαθεδρεῖται» Ὁράσ. III, 9,7) προσαγόμενα εἶναι ἀνεπαρκῆ νὰ στηρίξωσι τὴν Ἰερωνύμειον ἄποψιν καὶ τὰς συναφεῖς ποικίλας θεωρίας. Ὅθεν ἠναγκάσθην ἀπὸ τὴν ἀνάγκην σαφηνείας ν' ἀποχωρίσω ὅλα τὰ θεωρητικὰ θέματα (ἴδρυσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ Ἰερωσύνη, διαδοχὴ τῶν Ἀποστόλων, γένεσις τοῦ Κανονικοῦ δικαίου καὶ τοῦ Καθολικισμοῦ κλπ.) ὡς καὶ τὰ ἄλλα (Πάπαι, Μητροπολίται, Πατριάρχ-

¹ Ὅστω χαρακτηρίζουσι τινες τὸ «βασιλεῖον ἱεράτευμα», (Α'. Πετρ. β, 9), τὸ ὅποσον ἀφορᾷ εἰς τὰ δικαιώματα, ἅτινα ἔχουσι οἱ πιστοὶ ὡς μέλη τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὅποια βεβαίως δὲν συνιστοῦν ἱερωσύνην, κατὰ τὴν ὀρθὴν ἄποψιν τοῦ καθηγητοῦ Ἀμ. Ἀλιβιζάτου. Τὸ Καν. Δίκαιον, 1941, σ. 14 καὶ 21-23.

χαι κλπ.) καὶ νὰ ἐρευνήσω τὰ θέματα ἀρχαιότητος καὶ μορφῆς τῶν κυρίων βαθμῶν τῶν λειτουργημάτων καὶ τῶν λειτουργῶν.

Μακροχρόνιος μελέτη μὲ ὠδήγησεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1944-47 εἰς σημαντικὰ νέα συμπεράσματα ἀλλ' οὐδὲν ἠθέλησα ν' ἀνακοινώσω ἐπὶ ἐννεαετιάν, διότι ἠρώτων πάντοτε τὸν ἑαυτόν μου, ἐὰν ἔχω δίκαιον εἰς τὴν διδομένην λύσιν. Θεμελιώδης πάντως εἶναι ἡ ἡμετέρα ἄποψις, καθ' ἣν ἐκ τῶν πηγῶν προκύπτει, ὅτι οἱ χαρισματοῦχοι δὲν ἀπετέλουν κατ' ἀλήθειαν ὄργανωσιν, ἐφ' ὅσον ἦσαν περιοδεύοντες, καὶ ὅτι τὸ πρόβλημα περιορίζεται κυρίως εἰς τοῦτο: ἐὰν εἶναι ἀληθές ὅτι ὑπῆρξαν δύο ὀργανώσεις τῶν μονίμων λειτουργῶν (Β' καὶ Γ' στήλη) καὶ ἐὰν ἐν ταῖς πηγαῖς ὑπάρχωσι σημεῖα ἐπαρκῆ ὀδηγοῦντα ἀσφαλῶς εἰς τὴν βασικὴν «καθολικὴν» (Ὁρθόδοξον καὶ Ρωμαιοκαθολικὴν) ἄποψιν περὶ ἐνότητος τῆς Ὁργανώσεως, τῆς διαφορᾶς περιοριζομένης εἰς διαφορὰς συνθηθειῶν κατὰ τόπους καὶ ἐμφανίσεως καὶ ὀνομασίας τῶν λειτουργῶν.

Αἱ προηγηθεῖσαι τῆς ἡμετέρας ἑλληνικαὶ ἐργασίαι δὲν ἐπεξεργάσθησαν ἀλλ' ἐνεφάνισαν κυρίως τὸ πρόβλημα. Ἀναφέρω εἰδικῶς τὸν Ἰωάνν. Εὐταξίαν (τὰ περὶ Ἱερατικῆς ἐξουσίας τεύχος α' 1872, ἥτοι πρὸ τῆς δημοσιεύσεως ὅλων τῶν πηγῶν), τὸν Βασ. Στεφανίδην (Ἐκκλ. Ἱστορία 1948, σ. 33-41) καὶ τὸν Χρ. Μακρῆν, ὅστις ὠρμήθη ἀτυχῶς ἐν τῇ ἐρεύνη του ἀπὸ τοῦ οἴονει μετεώρου τ.ἔ. τῆς «Διδαχῆς» — ἄτε μὴ δίδοντας τοῦ κειμένου ὠρισμένον συγγραφέα, τόπον καὶ χρόνον συγγραφῆς — καὶ προσεπάθησεν, ἀνεπιτυχῶς βεβαίως, νὰ λύσῃ τὸ μέγα πρόβλημα τῆς «καταστάσεως» καὶ ἐμφανίσεως τοῦ ἀρχεγόνου Ἐκκλησι. πολιτεύματος. Εἶναι ὀρθὸν ὅμως νὰ θέτῃ τις ὡς βάσιν καὶ πρῶσμα ἐρεύνης τὴν Διδαχὴν; Νομίζομεν ὅχι, ἐφ' ὅσον πρέπει ν' ἀρχίζωμεν ἀπὸ κείμενα τὰ τοπικῶς καὶ χρονικῶς σχετικῶς ἀσφαλῆ, διότι τοῦτο ἐπιβάλλει ἡ ὀρθὴ ἱστορικὴ ἐξέτασις.

Ἡ ἐξέτασις τῆς ὀρθότητος τῆς μεθόδου ἐρεύνης ὑπῆρξε τὸ πρῶτον μου μέλημα. Παρατήρησα ἐν πρώτοις, ὅτι οἱ συγγραφεῖς συνεχέντρωσαν πάσας τὰς πηγὰς ἐν αἷς δὲν μνημονεύεται «ὁ ἐπίσκοπος» ὡς κεφαλὴ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας (Ad. v. Harnack) ἃς καὶ ἀπεχώρισαν καὶ ἔκριναν ἰδιαιτέρως, ὡς μὴ ἀναφερομένας εἰς τὴν ὀργανῶσιν τοῦ ὑπὸ τὸν «μονάρχην ἐπίσκοπον» πολιτεύματος, εἰσαγαγόντες εἰς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο θέμα πολλὰς θεολογικὰς καὶ θεωρητικὰς σκέψεις (Gerke). Ἡ μέθοδος αὕτη ὑπῆρξεν ἐσφαλμένη, διότι εἰς ἐν ἱστορικὸν πρόβλημα ἐδόθησαν ἀπαντήσεις περισσότερον θεωρητικαὶ καὶ δὴ χρησιμοποιοῦσαι ἐλευθέρως τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα (π. χ. K. Müller), παρὰ ἀκριβῆς κατὰ περιοχὰς ἱστορικὴ ἐξέλιξις, μετὰ τὴν ὁποίαν θὰ δυνάμεθα πιθανώτατα νὰ συναγάγωμεν συστηματικὰ συμπεράσματα.

Ἡ ἀκολουθηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν μέθοδος εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον, ὅτι ἐστάθη πλησίον τῆς πραγματικότητος, ἥτοι τῶν τοπικῶν συνθηκῶν καὶ ἀνίχνευσε τὰς τοπικὰς συνθηθείας, ἐνῶ ταύτοχρόνως ἐβασίσθη ἐπὶ τοῦ θεμελιώδους βαρύτερος γεγονότος

καθ' ὃ αἱ Ἐκκλησίαι εὐρίσκοντο εἰς στενὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς ἀλλήλας διὰ γραμμάτων καὶ ἀπεσταλμένων (Α' Κλήμ., Ἰγνατίος, Πολύκαρπος) εἰς ἀληθῆ κοινωνίαν πίστεως καὶ ἀγάπης, σύμφωνοι εἰς τὰ οὐσιώδη καὶ συμβουλευούσαι ἀλλήλαις τὰ πρέποντα. Ἡ νεωτέρα Προτεσταντικὴ ἱστοριογραφία ὄχι μόνον πολλάκις κατακερματίζει τὸν Ἀποστολικὸν αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ παριστᾷ ὡς οἶονεὶ ξένας πρὸς ἀλλήλας τὰς δύο περιοχὰς τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, εἰς τὴν οὐσιώδη μορφήν τῆς Ὁρατῆς Ἐκκλησίας, τ. ἔ. εἰς τὸ Πολίτευμα, διότι κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν ἱστορικῶν ἡ μὲν Ἀνατολὴ ἔχει «μοναρχικὸν ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα», ἡ δὲ Δύσις συλλογικὸν ὄργανον διοικήσεως¹.

Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρω τὴν περιώνυμον πραγματείαν τοῦ Ad. v. Harnack (Enstehung κλπ. ἰδὲ πῖνακα περιεχομένων, σ. X), ὁ ὁποῖος ἀκολουθῶν τὸν ἀνωτέρω θεμελιώδη τρόπον ἐρεύνης διέπραξεν ἕνεκα τούτου καὶ τὸ ἐξῆς σπουδαῖον φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν σφάλμα: ἀποχωρίσας τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους (αὐτ., σ. 59), ἀπὸ τῶν συνημμένων αὐτῇ ἐπιστολῶν τοῦ Ἰγνατίου, τὰς ὁποίας ἐζήτησαν οἱ Φιλιππηῖοι (κεφ. XIII), ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ γίνεται λόγος περὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων οὐχὶ δὲ περὶ ἐπισκόπου, ἐζήτησε ταύτην μετὰ τῶν ἄλλων κειμένων ἐν οἷς μνημονεύονται μόνον «πρεσβύτεροι» ἢ «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι». Ἀναμφιβόλως ὤφειλε νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἐπιστολὴν ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ γεγονότα, τὰ προκύπτοντα ἐκ τοῦ συνημμένου τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰγνατίου. Ἡ φιλολογικὴ συνάφεια ἔχει ἱστορικὰ ἐπακόλουθα, ἅτινα εἶναι βαρυσήμαντα, ὡς θὰ δεῖξω εἰς τὸν Γ' τόμον τῆς ἐρεύνης μου, ἔνθα καὶ ἡ ἐξέτασις τῆς βαρυσημάντου ἐπιγραφῆς τοῦ ἀποστολέως Πολυκάρπου.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀπλῆς ἱστορικῆς ἀρχῆς, τ. ἔ. τῆς ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ἐξελιξέως, ὑπῆρξεν ἡ θεμελιώδης μέθοδος, ἣν ἠκολουθήσαμεν εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς ἐρεύνης ταύτης, ἣτις ἀρχεται ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς Ἐκκλησίας, τὸ συμβολικὸν ἔτος 34 μ.Χ., καὶ φθάνει εἰς τὸ ἔτος 156, ὅτε ἐμαρτύρησεν ὁ Πολύκαρπος καὶ ἐγράφη τὸ σπουδαῖον διὰ τὴν ἡμετέραν ἔρευναν μαρτύριόν του.

Ὅθεν ἀφήκαμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν «Διδαχὴν» εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῆς ἐκθέσεως, ὅπου θὰ ἐφαίνετο ἡμῖν, ὅτι ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ἐπαφὴν πρὸς ταύτην. Ἐπειτα ἐκ τῆς μακροχρονίου μελέτης ἐπέισθημεν ὅτι ὅλα τὰ κείμενα δεόν νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν, διότι ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ὡς περιστατικὸν ἀπόσπασμα (fragmentum) εἰσφέρει τὸ ἰδιάζον αὐτῷ εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ ἡμετέρου ἔργου.

Κατὰ τὴν τοιαύτην εὐμέθοδον πνευματικὴν καὶ ἱστορικὴν πορείαν παρετήρησα, ὅτι δυνάμεθα μέχρις ἐνός σημείου νὰ ἀνιχνεύσωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ εἰσέλθωμεν

¹ Ὁ Fr. Gerke (Die Stellung des I. Clemensbriefes, σ. 136). «Die Ignatianen kennen also wie der I. Clemensbrief noch keine empirisch - rechtliche Kirche und keine Kirchenverfassung, sondern nur Gemeindeverfassungen».

εἰς τὴν ὁδόν, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ ἡμᾶς ἀσφαλέστερον εἰς τὸ ἱστορικὸν παρελθόν, ὥστε ν' ἀντιληφθῶμεν τί συνέβη εἰς τὴν διοίκησιν τῶν πρώτων Ἐκκλησιῶν. Ἐπειδὴ ἡ μέθοδος αὕτη δὲν ὠδήγησεν εἰς πλήρη διαλεύκανσιν τοῦ ζητήματος, ἠκολούθησα εἶτα μίαν ἄλλην φιλολογικῶς καὶ ἱστορικῶς ἐπιτρεπομένην· αὕτη δὲ με ὠδήγησεν εἰς τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ καιρίου σημείου τοῦ προβλήματος, τ. ἔ.: ποία ὑπῆρξεν ἡ ἀρχικὴ μορφή (Uniform) παραστάσεως τοῦ ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ.

Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Πολιτεύματος.

Οἱ λειτουργοὶ καὶ τὰ λειτουργήματα ἀπὸ τῶν χρόνων
τῶν Ἀποστόλων μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Πολυκάρπου.

Γ' ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΜΕΘΟΔΟΝ

§ 4. Ἀποστολικὴ ἐποχή.

Εἰς τὸν δεῦτερον τόμον τῆς ἐρεύνης, ἐν ᾧ καὶ ὁ χάρτης τῆς Μεσογείου ὁ περιέχων τὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ Πολιτεύματος (34-156) μ. Χ.), ἐξετάζω α) τὰ κατὰ τὴν αὐθεντιαν τῶν Ἀποστόλων, ἐξ ὧν ἐξεῖχον οἱ Πέτρος καὶ Ἰωάννης, ὡς καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ματθίου εἰς τὸν «τόπον τῆς διακονίας καὶ ἀποστολῆς» ἢ «τῆς ἐπισκοπῆς» τοῦ Ἰσκαριώτου· β) τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν 7 καὶ ἐκχώρησιν αὐτοῖς τῆς «διακονίας τῶν τραπεζῶν»· γ) τὴν ἐμφάνισιν τῶν πρεσβυτέρων παράπλευρως τῶν 12 ὡς μετόχων τῆς αὐθεντικῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀποστ. Συνόδῳ (Πράξ. ιε' 2, 6, 22)· δ) διατὶ δὲν μνημονεύονται οἱ διακονοῦντες πάντοτε (διότι δὲν μετέχουν τῆς διοικήσεως)· ε) πῶς ἐσχηματίσθη ἀπὸ τοῦ 42 μ. Χ. ἐν Ἱεροσολύμοις ἡ τριάς: Ἰάκωβος, πρεσβύτεροι-διακονοῦντες καὶ εἶτα Συμεὼν κλπ.· ς') διατὶ δὲν ὑπῆρξε Χαλιφᾶτος τῆς οἰκογενείας Ἰησοῦ· ζ') πῶς ἐμφανίζονται παραλλήλως οἱ χαρισματοῦχοι (Ἀπόστολοι, προφῆται καὶ διδάσκαλοι)· η') ἢ χειροτονία («κατάστασις») πρεσβυτέρων ἐν Ν. Α. Μικρασίᾳ· θ') ἢ ὑπὸ ποικίλα ὀνόματα ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ Κορίνθῳ ὑπαρξίς παραλλήλως μονίμων καὶ χαρισματούχων, ὧν οἱ τελευταῖοι φαίνονται προέχοντες ἐν Ἑλλάδι ὡς καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ· ι') ἢ ἐν συνεχείᾳ ἐπέκτασις ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς τοῦ θεσμοῦ τοῦ πρεσβυτερίου ἐν Ἐφέσῳ, ἔνθα προσετέθησαν ὡς δευτερεύοντες τίτλοι «ἐπίσκοποι καὶ ποιμένες»· ια') διατὶ εἶναι οὐσιωδέστερον διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τί συνέβη ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Παυλείῳ κοινότητι τῆς Ἐφέσου εὐθύς ἀμέσως

Τιμόθεος, Γάιος, Ἰωάννης («ὁ πρεσβύτερος»)

πρεσβύτεροι

διακονοῦντες

παρὰ τὸ τί δύνανται νὰ ἐξαγάγουν οἱ ἐρμηνευταὶ ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῶν ὄρων «ἐπί-

σκοπος» και «πρεσβύτεροι» ταῖς ἐν ποιμαντορικαῖς ἐπιστολαῖς, αἵτινες φέρουσι προσωπικὸν χαρακτήρα.

§ 5. Ἐκ τῆς Ἀποστολικῆς πρὸς τὴν Μεταποστολικὴν ἐποχὴν.

Περὶ τὸ τέρμα τῆς Ἀποστολικῆς καὶ κατὰ τὴν ἑναρξίν τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς παρατηροῦμεν: 1) ὅτι εἰς Φιλίππους ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον ὡς προέχοντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οἱ «ἐπίσκοποι διάκονοι». 2) ὅτι ὁ διπλοῦς οὗτος καὶ αἰνιγματώδης ὅρος, ὁ συμπληρῶν τὸν ἀνωτέρω ἐν Ἐφέσῳ πρωτοεμφανισθέντα, ἐπεκτείνεται μόνον πρὸς δυσμὰς καὶ δὴ μόνον εἰς 3 κείμενα (Α' Κλημ. Διδαχὴν, Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ), ἀλλὰ συνήθως πρὸς παράστασιν τοῦ ὅλου Ἱερατείου. 3) ὅτι χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ χρῆσις του εἰς τὴν Α' Κλήμεντος πρὸς γραφικὴν θεμελίωσιν τοῦ Ἱερατείου (Ἦσ. 60, 17). 4) ὅτι παραλλήλως ἐν τῷ αὐτῷ κειμένῳ χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «οἱ πρεσβύτεροι», ὁ καθημερινῶς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χρησιμοποιούμενος. 5) ὅτι ἐκ τῶν ἐκτάκτων ἀπεσταλμένων τοῦ Παύλου, τῶν ἐπιτελούντων ὀργανωτικὸν ἔργον ἐν Ἐφέσῳ καὶ Κρήτῃ, ὁ Τίτος λαμβάνει ἐντολὴν ἵνα «καταστήσῃ κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους», ὅπερ καὶ κυρίως δέον νὰ ἐρμηνευθῆ, διότι καὶ ἐκ τῶν Ποιμαντορικῶν ἐξάγεται τὸ ταυτόσημον «τῶν πρεσβυτέρων—ἐπισκόπων» ἐν ἐκάστη τοπικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ «καθιστάναι».

§ 6. Ἡ Μεταποστολικὴ ἐποχὴ. α) Αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως.

Τὸ πολίτευμα τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως (Ρώμης, Κορίνθου) προκύπτει ἀπὸ τὴν Α' Κλήμεντος, τὴν λεγομένην Β' Κλήμεντος καὶ τὸν Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ, τὸ δὲ τῆς Αἰγύπτου ἐκ τῆς Διδαχῆς. Ἡ Α' Κλήμεντος ἐστάλη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης πρὸς τὴν Κόρινθον, διότι ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἕνεκα ἕριδος προσωπικοῦ χαρακτήρου (Harnack) «ἀπέβαλεν» «ἐνίους πρεσβυτέρους... καλῶς πολιτευομένους ἐκ τῆς τετιμημένης λειτουργίας τῆς ἐπισκοπῆς». Καίτοι τὸ πολίτευμα φαίνεται ταυτόσημον:

(πρεσβύτεροι=ἐπίσκοποι),

διάκονοι=διάκονοι,

ἐν τούτοις ὑπῆρχε διαφορὰ θεωρίας μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, τῆς Κορίνθου προφανῶς θεωρούσης ὡς δυνατὴν τὴν ἀποβολὴν τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐκλεγομένων πρεσβυτέρων, τῆς δὲ Ρώμης ἀντιτιθεμένης ἕνεκα τῆς «καταστάσεως» αὐτῶν παρὰ «τῶν ἔλλογίμων ἀνδρῶν» διαδόχων τῶν Ἀποστόλων κατὰ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεμελίωσις τοῦ Ἱερατείου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Γραφῆς (Π. Δ. Ἦσ. 60, 17) καὶ τῆς Παράδοσεως (Ἰ. Χριστὸς—Ἀπόστολοι—ἐπίσκοποι—διάκονοι) καὶ δὴ καὶ τοῦ Ἐκκλ. Δικαίου μετὰ καθολικοῦ κύρους στηρίζει τὴν ἀξίωσιν τῶν Ρωμ. περὶ τῆς ἐπαναφορᾶς τῶν ἀποβληθέντων. Ἐκ τοῦ κειμένου συναγεται ὅτι ὁ διπλοῦς ὅρος (ἐπίσκοπος—διάκονος)

ἐχρησιμοποιεῖτο γραφικῶς πρὸς παράστασιν τοῦ ὅλου Ἱερατείου, ἐνῶ τὸ «πρεσβύτεροι» ἀνεφέρετο εἰς τὴν καθημερινὴν χρῆσιν διὰ τοὺς «πρεσβυτέρους—ἐπισκόπους», τοὺς προϊσταμένους τῆς Ἐκκλησίας (οἱ διάκονοι δὲν ἀνεφέροντο ὡς μὴ ἀσκούντες διοικήσιν). Ὅθεν ἐρμηνεύεται ἡ ἐν τῇ Διδαχῇ (ταύτην θεωροῦμεν ὡς ἐγχειρίδιον ἱεραποστολικὸν) χρῆσις μόνον τοῦ «Ἐπίσκοποι, διάκονοι». Ἐν τῇ Α΄ Κλήμ. ἔχομεν 1) χρῆσιν τοῦ ὄρου «ὁ ἐπίσκοπος» διὰ τὸν Θεόν, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον ἐξηγεῖ τὸν δισταγμὸν διὰ τὴν χρῆσιν του διὰ τὸν πρῶτον τῶν τριῶν ἱερατικῶν βαθμῶν, δι' οὗς ὅμως ὑπάρχει ὑπαινιγμὸς ἐκ τῆς Π. Δ., 2) τὸ πνεῦμα τῆς ταπεινοφροσύνης, ὅπερ ἐρμηνεύει τὴν ἀνωθυμίαν τῶν ἡγετῶν τῶν Ἐκκλησιῶν (ὀλίγιστα ὀνόματα τυχαίως διεσώθησαν).

β') Ὁ Ποιμὴν τοῦ Ἐρμαῖ, καίτοι προφητικὸν βιβλίον, χρησιμοποιοῦν ἐλευθεριώτερον τὰ στοιχεῖα τοῦ Πολιτεύματος, ὅπερ θέλει νὰ παραστήσῃ ὡς εἶχεν ἐπὶ Κλήμεντος Α΄ (88 - 97;), μαρτυρεῖ ὅτι «οἱ προηγούμενοι» τῆς Ἐκκλησίας (ὄρ. III, 9, 7) χαρακτηρίζονται μὲν «ἀπόστολοι καὶ ἐπίσκοποι, διδάσκαλοι καὶ διάκονοι» (ὄρ. III, 5, 1) ἢ «ἀπόστολοι καὶ διδάσκαλοι» (παράβ. 9, 25 - 6) καὶ «διάκονοι καὶ ἐπίσκοποι» (27), ἀλλὰ ὅτι εἶναι ἐν καθημερινῇ χρῆσει τό: «οἱ πρεσβύτεροι». (Ὅρ. β', 4. Πρβλ. καὶ γ', 1, 8).

Ἀκόμη σαφέστερον εἰς τὸν α' ὄρασιν ἡ Ἐκκλησία παρίσταται ὡς πρεσβυτέρα καὶ ἐρωτᾷ τὸν ποιμένα: «εἰ ἤδη τὸ βιβλίον δέδωκε τοῖς πρεσβυτέροις» καὶ ἐκεῖνος ἀπαντᾷ: «ἡρνησάμην... Καλῶς, φησί, πεποίηκας... ὅταν οὖν ἀποτελέσω τὰ ρήματα πάντα, διὰ σοῦ γνωσθήσεται τοῖς ἐκλεκτοῖς πᾶσι. γράψεις οὖν δύο βιβλαρίδια, καὶ πέμψεις ἐν Κλήμεντι καὶ ἐν Γραπτῇ. Πέμψει οὖν Κλήμης εἰς τὰς ἕξω πόλεις, ἐκεῖνον γὰρ ἐπιτέτραπται» (ἡ λέξις «ἐπιτέτραπται» χρησιμοποιεῖται χαρακτηριστικῶς διὰ τὸν Αὐγουστον παρὰ Στράβ. ΙΖ', 840). Εἶτα προσθέτει: «Γραπτῇ δὲ νουθετήσῃ τὰς χήρας... σὺ δὲ ἀναγνώσῃ εἰς ταύτην τὴν πόλιν μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τῶν προϊσταμένων τῆς Ἐκκλησίας»¹. Ἡ γνώμη ὅτι «παραμένουσιν ὅλα ἐπισημὰ καὶ ὅτι ὁ Κλήμης δυνατὸν νὰ ἦτο ἐπίσκοπος, πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ τίποτε ἐξ αὐτῶν» εἶναι αὐθαίρετος, ὅπως αὐθαίρετος εἶναι ἡ διάκρισις τῶν ὄρων «ἐπισκόπων» ἀπὸ τῶν «πρεσβυτέρων», ἐφ' ὅσον ἔχομεν τὰς περιπτώσεις, περὶ ὧν ὁμιλήσαμεν². Εἰς ἡμᾶς φαίνεται

¹ Ὅρθῶς τονίζεται ὅτι δὲν ἔχομεν ἐν Ρώμῃ ἀντίθεσιν μεταξὺ χαρισματούχων καὶ μονίμων λειτουργῶν, ἀλλ' ὅτι πιθανῶς ἐπρόκειτο περὶ τοπικῶν ἐρίδων μεταξὺ τῶν πρεσβυτέρων. DIBELIUS, Erzählungsband τοῦ *Handb. zum. N. T. LIETZMANN*. Ἡ ἀντίθετος γνώμη δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ.

² Ὁ χάρις τοῦ β' τόμου δίδει τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι μόνον εἰς δύο περιοχάς, εἰς Φιλίππους (περὶ τὸ 60) καὶ εἰς Αἴγυπτον (90 - 130) ἔχομεν μόνον «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι» καὶ ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι οἱ Φίλιπποι τάχιστα ἐπέφεραν τὴν μεταβολὴν εἰς «πρεσβύτεροι, διάκονοι», εἰς δὲ τὴν Αἴγυπτον τοῦτο συνέβη κατὰ τὸν 2ον αἰῶνα. Εἰς ὅλας τὰς ἄλλας Δυτικὰς περιοχὰς ἐχρησιμοποιοῦντο ἀμφότεροι οἱ ὄροι ἀλλ' ἐπεκράτει εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον τὸ «οἱ πρεσβύτεροι» ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ, ἐπὶ τινὰ χρόνον, καὶ τῇ Δύσει.

πιθανωτέρα ἢ γνώμη, ὅτι ὁ Κλήμης ἀνῆκεν εἰς τοὺς προϊσταμένους τῆς Ἐκκλησίας πρεσβυτέρους, ἐξήρετο δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς δικαιοδοσίας τῆς δοθείσης αὐτῷ καὶ ἔξω τῆς Ρώμης. Ἡ μνεία μόνον τοῦ ὀνόματος τοῦ Κλήμεντος φαίνεται εἰς ἡμᾶς χαρακτηριστικῆ τῆς ἐνωρίτατα πιθανῶς ἀρξαμένης συνηθείας τῆς ἐξάρσεως τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων - ἐπισκόπων, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐπισκοποῦντος πρεσβυτέρου, ὅστις δὲν ὀνομάζετο εἰσέτι ἐπίσκοπος, ἕνεκα τῶν λόγων οὓς εἶδομεν. Καίτοι εἶναι μεταγενέστερον τὸ *Liber Pontificalis* (πρβλ. Harnack, *Mission* 4, σ. 318), ἐν τούτοις δὲν στερεῖται σπουδαιότητος, ἀλλ' ὅλως τούναντίον, εἶναι ἀξιοπρόσεκτον ὅτι ἐν αὐτῷ παραδίδεται ἡμῖν: τ. ἔ., τὸ γεγονός ὅτι ἀναφέρεται μόνον τὸ ὄνομα τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης. Ἡ περίπτωσις λοιπὸν τοῦ Ἰακώβου καὶ τοῦ Κλήμεντος, τοῦ Ἰγνατίου καὶ τοῦ Πολυκάρπου—περὶ ὧν κατωτέρω—μαρτυροῦσιν ὅτι ὑπῆρξε σφάλμα τῆς ἐπιστήμης, ἢ ἀναζήτησις τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἐπισκόπου μόνον ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρξεν ὁ ὅρος «ὁ ἐπίσκοπος».

Αὐτὴ ἡ θεμελιώδης παρατήρησις ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ἀφ' ἧς ὠρμήθη ἐκ νέου τῷ 1936 διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Ὑπέθεσα δὲ κατ' ἀρχὰς ὅτι οἱ Χριστιανοὶ πιθανῶς θὰ ἐξυπηρετοῦντο εἰς τὴν καθημερινὴν των ζωὴν, μνημονεύοντες μόνον τοῦ ὀνόματος τοῦ ἡγέτου τῆς Ἐκκλησίας των «πρεσβυτέρου» «προεστῶτος». (Α' Τιμ. καὶ Ἰουστίνου, Ἀπολογ. Ι, 67). Οἱ ταπεινοὶ ἡγέται τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν 80 πρώτων ἐτῶν, καὶ ἐν τῇ Δύσει ἀκόμη βραδύτερον, δὲν ὑπελάμβανον ὡς ἐξουσίαν, ἀλλ' ὡς διακονίαν (Α' Κλήμεντος) τὴν Ἐκκλησίαν ὑπηρεσίαν, οὐδὲ εἶχον ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς τίτλους. Ἐπὶ τοῦ Ποιμένους τοῦ Ἐρμᾶ δύναται νὰ στηριχθῇ ὑπόθεσις μόνον προσωπικῶν ἐρίδων ἐν Ρώμῃ εἰς ὠρισμένον χρόνον (140-155) καὶ οὐδὲν πλέον.

Δύο σημαντικὰ συμπεράσματα θέλω νὰ ἐξαγάγω εἰς τὸ τέλος τῆς βραχυτάτης ταύτης ἐκθέσεως:

1^{ον} τὴν εὐρυτέραν καθημερινὴν χρῆσιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ παλαιοδιαθητικοῦ ὅρου «οἱ πρεσβύτεροι» εἰς ὅλας τὰς Ἐκκλησίας καὶ δὴ τῆς Δύσεως, τοῦ ὅρου «ἐπίσκοποι» μὴ χρῆσιμοποιουμένου μόνου, ἀλλὰ συνήθως ἐν τῇ Δύσει μετὰ τοῦ «διάκονοι». Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο γεγονός εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς λύσῃ μερικῶς τὸ περιώνυμον πρόβλημα τῆς Διδαχῆς, ἢ ὅποια τοποθετεῖται μετὰ τὴν Συρίαν καὶ Αἰγύπτου. Ἐνεκα λόγων, οὓς θὰ ἴδωμεν, ἀπεκλείσθη ἡ Συρία, ἀλλὰ τοῦτο θὰ συμβῇ εἰς τὸ τέλος τῆς Α' μεθόδου.

2^{ον} Ἐπιθανολογήσαμεν τὴν χρῆσιν μόνου τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας.

Εἰς ταῦτα προσέθεσα τρίτον συμπέρασμα καθ' ὃ ὑπὸ τὴν ροπὴν τοῦ Κλήμεντος καὶ τῶν σχέσεων Ἐφέσου—Ρώμης ὁ ὅρος «ὁ πρεσβύτερος» τῆς Β' καὶ Γ' Ἰωάννου φαίνεται νὰ ἴσχυσεν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν Δύσιν, ἔνθα ἐσχηματίσθη καὶ ὁ πληθυντι-

κός «οί πρεσβύτεροι» ἐν ἄλλῃ ἐννοίᾳ. Ὅθεν ἔχομεν 4 χρήσεις τοῦ ὄρου «οί πρεσβύτεροι». (Ὁ Harnack ἠπόρει πῶς οἱ πρόγονοί μας ἦσαν εἰς θέσιν νὰ κάμνουν τὴν διάκρισιν εἰς τὰς 2 πρώτας χρήσεις).

1^{ov}) Πρεσβύτεροι τὴν ἡλικίαν.

2^{ov}) Πρεσβύτεροι τῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ ἐρμηνευτικὸν ἀληθῶς αἶνγμα.

3^{ov}) Πρεσβύτεροι μετὰ μνείας τοῦ ὀνόματος ἢ τοῦ τίτλου τοῦ ἐπισκόπου (Ἀντιοχεία—Μικρὰ Ἀσία).

4^{ov}) Πρεσβύτεροι = ὅ,τι τὸ ἐπίσκοποι¹ ἐν σημερινῇ ἐννοίᾳ. Ἡ τελευταία αὕτη λέξις μνημονεύεται ἐν τῇ σημερινῇ ἐννοίᾳ· τὸ πρῶτον εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλολογίαν καὶ δὴ μόνον 2 φορές κατὰ τὰ 100 πρῶτα ἔτη τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν βαρυσήμαντον φράσιν τοῦ Ἰγνατίου· «οἱ ἐπίσκοποι, οἱ κατὰ τὰ πέρατα ὀρισθέντες τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμη εἰσὶν» (Ἐφ. III, 2) καὶ ἐν Φιλαδ. 10, 2.

β'. Αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς.

1. Ἰγνατίος. Εἰς τὰς 7 ἐπιστολάς τοῦ Ἰγνατίου (πρὸς Ἐφεσίους, Μαγνησίους, Τραλλιανούς, Ρωμαίους, Σμυρναίους, Φιλαδελφεῖς, Πολύκαρπον), κατὰ τὴν πρώτην ἔρουναν, μοὶ ἔκαμον ἐντύπωσιν τρία σημεῖα ἐξ ὧν τὰ δύο εἶναι πασίγνωστα, ἤτοι

1^{ov}) ἡ ἔξαρσις τῆς θέσεως τοῦ Ἐπισκόπου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ τοπικῇ (Σμυρν. κεφ. 8^{ov})· ἀλλὰ ἐκ τῆς χωριστῆς μελέτης τῶν χωρίων μοὶ ἐφάνη προβληματικὴ ἡ ἐννοια, ἣν νεώτεροι ἱστορικοὶ, προτεστάνται, ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ ὀρθόδοξοι, ἀπεδέχθησαν περὶ «μοναρχικοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος» (monarchischer Episcopat) ἔνεκα πολλῶν χωρίων τοῦ Ἰγνατίου καὶ δὴ Φιλαδ. 4. (Harnack: Entstehung, σ. 60 ἐξ).

2^{ov}) Ἡ καθαρὰ διατύπωσις διδασκαλίας περὶ ὑπάρξεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀντιοχείας τῶν 3 ἱερατικῶν βαθμῶν καὶ δὴ εἰς περιοχὴν ἣν αἱ Πράξεις ἀφίουν εἰς χεῖρας τῶν Χαρισματούχων (πρὸ τοῦ 60 μ. Χ.), μοὶ προὐκάλεσεν ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν, διότι ἔθεσα εἰς ἐμαυτὸν τὸ ἐρώτημα: πῶς συνετελέσθη ἡ μεταβολὴ αὕτη εἰς τὴν περιοχὴν, ἣτις τοιαύτην ἤσκησε ροπὴν ἐπὶ τῆς πορείας τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ τῆς Mission ἀπὸ τοῦ 42 μ. Χ.; Ἐδῶ δὲν ἦτο φυσικώτερον νὰ ὑπάρξῃ ἕρις μεταξὺ Geist καὶ Amt; Καὶ ὁμως οὐδὲν περὶ τοιαύτης ἕριδος παραδίδεται. Τοῦτο τὸ ζήτημα εἶναι πολὺ σπουδαιότερον ἀπὸ τὰ προβλήματα, ἅτινα ἐτέθησαν προκειμένου περὶ τῆς Διδαχῆς καὶ τοῦ Ποιμένος τοῦ Ἐρμᾶ, διότι μέχρι τέλους τοῦ α' αἰῶνος καὶ δὴ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τοῦ Τίτου (70) ἡ Ἐκκλησία ἐξ Ἐθνῶν τῆς Ἀντιοχείας παρέμεινεν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς καθόλου Ἐκκλησίας².

¹ Δύο ἄρα χρήσεις προκύπτουν διὰ τὸν ὄρον ἐπίσκοποι μέχρι τοῦ β' αἰῶνος: 1) «ἐπίσκοποι πρεσβύτεροι» ἐν τῇ αὐτῇ πόλει καὶ 2) ἐπίσκοποι ὡς πληθυντικὸς τοῦ «ὁ ἐπίσκοπος», ὡς σήμερον.

² Ὀλιγώτερον ἐκκλησιαστικὴ εἶναι ἡ παρουσία τῶν 3 ἱερατικῶν βαθμῶν ἐν Ἐφέσῳ, ἐνθα ἔχομεν τοὺς πρεσβυτέρους—ἐπισκόπους καὶ εἶτα τὸν Τιμόθεον μετὰ τῶν πρεσβυτέρων.

3^{ον}) Μοι ἔκαμε βαθυτάτην ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος, ἐνῶ τόσον πολλαπλῶς ἀναπτύσσει καὶ ὑποστηρίζει τὸν ἐπισκοπικὸν βαθμὸν, ὅμως δὲν ὀνομάζει οὐδαμῶς ἑαυτὸν ἐπίσκοπον καὶ δὴ Ἄντιοχέων, ὡς εὐλόγως ἠδυνάμεθα ν' ἀναμένωμεν, εἰ μὴ μόνον ἄπαξ καὶ δὴ εἰς τρίτον πρόσωπον εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους, ἔνθα ἀναγινώσκωμεν «τὸν ἐπίσκοπον Συρίας ἐλθεῖν εἰς τὴν Δύσιν». Τοῦτο εἶχε μεγάλην σημασίαν. Γράφει πάντοτε: «Ἰγνάτιος ὁ καὶ Θεοφόρος», μόνον δὲ πρὸς τὸν Πολύκαρπον γράφει: «Πολυκάρῳ ἐπισκόπῳ Ἐκκλησίας Συμυρναίων». Ἡ χρησιμοποίησις δι' ἑαυτὸν μόνον τοῦ ὀνόματος εἶχε σημασίαν, διότι καὶ ὁ Πολύκαρπος γράφων πρὸς Φιλιππησίους, γράφει: «Πολύκαρπος¹ καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι», γεγονὸς τὸ ὅποῖον ἐνθυμίζει τὴν ἐπιστολὴν τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου: «οἱ Ἀπόστολοι, καὶ οἱ Πρεσβύτεροι», τὸ ὅποῖον ἀπὸ τοῦ 42 μ. Χ. ἀσφαλῶς μετεβλήθη ἐν τῇ τοπικῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων εἰς τό: «Ἰάκωβος καὶ οἱ πρεσβύτεροι». Ποία ὅμως εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἀνωτέρω φράσεως; Νομίζω ὅτι ἀποδίδει τὸ πρᾶγμα καλῶς ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς ὄρος τῆς Α' Πέτρου (5,1) «συμπρεσβύτερος».

Σημειῶνω ὅτι δὲν ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἢ συνήθειαν «συνεπίσκοπος», καί-τοι οἱ πρεσβύτεροι ὀνομάζοντο καὶ ἐπίσκοποι. Τὸν λόγον ἀντελήφθη κατὰ τὴν 2^{αν} ἔρευραν (γ' τόμος).

Ἡ γνώμη, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησα ὡς πιθανωτέραν ἀνωτέρω, τ. ἔ. ὅτι ἐνωρίτατα οἱ Χριστιανοὶ καθιέρωσαν τὴν μέχρι τοῦδε σωζομένην συνήθειαν, (εἰς τὰς φιλολογικὰς συνεπείας θὰ ἴδωμεν) τῆς ἐν τῇ καθημερινῇ ζωῇ μνείας ἀπλῶς τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκοποῦντος «πρεσβυτέρου» ἀντὶ τοῦ τίτλου «ὁ ἐπίσκοπος», ἄλλως τε βραδέως ἐπεβλήθη (καὶ σήμερον, ὅταν ἐμιλῶμεν περὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἀκούμεθα εἰς τό: ὁ Δωρόθεος, ὅπερ εἶναι ἐπαρκὲς διὰ νὰ κατανοήσῃ ὁ συνομιλητής μας περὶ τίνος πρόκειται), ἐνισχύθη ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπομένης.

4^{ον}) Ὁ Ἰγνάτιος, γράφων πρὸς τὸν Πολύκαρπον—καὶ τοῦτο ἀπαιτεῖ ψυχολογικὴν ἐρμηνείαν—δὲν σταματᾷ εἰς τὰς λέξεις «ἐπισκόπῳ Ἐκκλησίας Συμυρναίων», ἀλλὰ προφανῶς ἐνθυμούμενος ὅτι ὁ Πολύκαρπος, πιθανῶς ὑπὸ τὴν ροπήν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Δύσεως, δὲν συμπαθεῖ τὸν ὄρον «ὁ ἐπίσκοπος», ἀρμόζοντα μᾶλλον εἰς τὸν «Θεόν» (Α' Κλήμ.· εὐτυχῶς ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν ἀπουσιάζει καὶ ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιον λέγοντα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Μαγνησίων, ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι «πάντων ἐπίσκοπος») προσθέτει, καὶ τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικώτατον, «μᾶλλον ἐπισκοπημένῳ ὑπὸ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πολυκάρπου ἐπιβεβαιοῖ ὅχι μόνον τὰ ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ τὴν συμπάθειάν του πρὸς τὸν ὄρον «ὁ πρεσβύτερος», ὡς καὶ τὸν σύνδεσμόν του πρὸς τὸ

¹ Ὁ ἴδιος ὁ Πολύκαρπος, γράφων πρὸς τοὺς Φιλιππησίους εἰς τὸ κεφάλ. ΙΧ περὶ τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἄλλων πιθανῶς ἐπισκόπων, σημειώνει: «Ἰγνατίῳ, Ζωσίμῳ καὶ Ρούφῳ». Ἀρκοῦν μόνον τὰ ὀνόματα

πρεσβυτέριον (Patrum Apost. Opera, σ. 114)· θεωρεῖ ἐκυτόν ὡς «*συμπρεσβύτερον*».

5^{ον}) Πάντως ὁ Ἰγνατίος ἐνίσχυσε τὴν καθιέρωσιν τοῦ τίτλου «ὁ ἐπίσκοπος» καὶ συνέβαλεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἰδιαίτερας δικαιοδοσίας του· (Πρὸς Πολύκαρπον, κεφ. V).

Ταῦτα ἐνίσχυσαν τὴν ἄποψιν, ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν συνέβη εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, ἐὰν πιθανῶς ἀλλάξωμεν μέθοδον.

Ἄλλὰ πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν νέαν βραχυτέραν ἔκθεσιν κατὰ τὴν νέαν μέθοδον πρέπει νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Ἰγνατίου κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ α' αἰῶνος ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἔφθασε νὰ χαρακτηριζῆ ἐκυτόν ὡς «ἐπίσκοπον Συρίας», ἄρα οἶνει μητροπολίτην, προϋποθέτει πάροδον χρόνου ἀφ' ὅτου καθιερώθη ὅχι μόνον ὁ ἐπισκοπικὸς τίτλος, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀριστικοποίησις τῆς ἐποπτείας τοῦ Ἀντιοχείας. Ἐν τέλει προσθετέον τὸ ἐξῆς ἐρώτημα. Ἡδύνατο ὁ Ἰγνατίος νὰ γράφῃ τῷ 110 πρὸς τοὺς Ἐφεσίους, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι οἱ κατὰ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου ὀρισθέντες τῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμῃ εἰσὶν, ἐὰν ὁ θεσμὸς τῶν ἐπισκόπων δὲν ἦτο καθιερωμένος καὶ δὴ ἐν Συρίᾳ καὶ Μ. Ἀσίᾳ καὶ πιθανώτατα εἰς τὴν Δύσιν;

Ἡ στενὴ ἐπικοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως¹, ἡ μαρτυρουμένη ἀμέσως καὶ ἐμμέσως ἐκ τῶν ὑπ' ὄψιν κειμένων, ἐπιβάλλει ν' ἀποδώσωμεν μεγάλην σπουδαιότητα εἰς ὅσα προκύπτουσιν ἐκ τῆς ἀνωτέρω μαρτυρίας τοῦ Ἰγνατίου, ὁ ὁποῖος γράφων πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, ἥς τὴν «θεῖαν γνῶσιν», συνείδησιν εὐθύνης διατηρήσεως τῆς παραδόσεως εἶδομεν εἰς τὴν Α' Κλήμεντος, *τολμᾷ* νὰ χαρακτηρίσῃ ἐκυτόν ὡς «ἐπίσκοπον Συρίας», μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τὸν τίτλον «ἐπίσκοπος Ἀντιοχείων».

Ἄλλὰ τί συμβαίνει μὲ τὴν «Διδαχὴν»; μήπως τὸ σημαντικώτατον κείμενον ἐν τῷ ὁποίῳ παρουσιάζονται οἱ χαρισματοῦχοι προέχοντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δύναται νὰ ἀλλάξῃ τὴν εἰκόνα, ἣν παρέχουσι τὰ κείμενα ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως μεταξὺ τῶν ἐτῶν 90-130 μ. Χ.;

Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅχι, διότι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον ἐν μὲν τῇ Παλαιστίνῃ², Συρίᾳ καὶ Μ. Ἀσίᾳ ἔχουσι καθιερωθῆ οἱ τρεῖς ἱερατικοὶ βαθμοί, ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι καὶ Ρώμῃ οἱ μόνιμοι λειτουργοί· οἳτοι ὑπὸ τὸν τίτλον «οἱ πρεσβύτεροι» διοικοῦσι τὴν Ἐκκλησίαν, εἰ καὶ ἐπιθανολογήσαμεν μέχρι τοῦδε τὴν

¹ Τοῦτο ἀποτελεῖ φυσικὰ ἰδιαίτερον κεφάλαιον εἰς τὸν Β' τόμον τῆς ἐρεῦνής μου.

² Οὐδεμίαν ἔχω ἀμφιβολίαν, ὅτι ὁ κατάλογος τῶν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἀπὸ τοῦ Συμεῶν μέχρι τοῦ Μάρκου, τοῦ πρώτου ἐξ Ἑθνῶν, τ. ἔ. Ἑλληνοσ (113/4-134 μ. Χ.) εἶναι κατεστραμμένος καὶ εἶναι δυνατὰ διάφοροι ὑποθέσεις περὶ τῶν διασωθέντων ὀνομάτων (ἰδὲ Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ: Ἐκκλ. Ἱστορία, 1948, σ. 741), ἃς θὰ διατυπώσωμεν εἰς τὸν Β' τόμον.

ὑπὸ ἄλλην μορφήν ὑπαρξίν τοῦ ἐνὸς ἐπὶ κεφαλῆς τῆς τοπικῆς Ἑκκλησίας. Ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου καθίσταται ἀναπόπευκτον νὰ τοποθετήσωμεν τὴν Διδαχὴν ὀριστικῶς εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἔνθα καὶ φιλολογικῶς μαρτυρεῖται οὔσα ἐν χρήσει πέραν τῆς συγγενείας πρὸς τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Βαρνάβαν. Ἄλλὰ περὶ τούτου κατωτέρω.

§ 7. Θεμελιώδεις παρατηρήσεις περὶ τῆς «Διδαχῆς» (Αἴγυπτος=Δύσις).

α) Ὁ ἐν τῷ πνεύματι τῆς «παραδόσεως» (κεφ. IV, 13) ζῶν συλλογεὺς ἢ συγγραφεὺς τῆς «Διδαχῆς» παρουσιάζει τὴν Ἑκκλησίαν τῆς περιοχῆς, ἣτις ἀποτελεῖ ἕδρα φος ἱεραποστολικῆς δράσεως, ἐξυπηρετουμένην ὑπὸ χαρισματόχων¹, τ. ἔ. «προφητῶν» (IX, 7 καὶ XIII, 3-4), ἀποστόλων («καὶ προφητῶν»· XI, 3-4, 7. XIII, 1) καὶ «διδασκάλων» («προφήται καὶ διδάσκαλοι» ἐν κεφ. XV).

β) Οἱ χαρισματοῦχοι προηγούμενοι καὶ χρονικῶς καὶ κατ' ἀρχὴν ἀξιολογικῶς ἐν τῇ ἱεραποστολικῇ περιοχῇ καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν χριστιανῶν καὶ τοῦ συντάκτου («τοῖς προφήταις ἐπιτρέπετε εὐχαριστεῖν ὅσα θέλουσι» X, 7), ὅστις προσθέτει χαρακτηριστικῶς περὶ τῶν περιουμένων χαρισματόχων, ὧν προηγούμενοι «οἱ προφήται»· «Πᾶς δὲ προφήτης ἀληθινός, θέλων καθῆσθαι πρὸς ὑμᾶς ἀξίος ἐστὶ τῆς τροφῆς αὐτῶν... καὶ πᾶσαν οὖν ἀπαρχὴν γεννημάτων ληνοῦ καὶ ἄλωνος, βοῶν τε καὶ προβάτων δώσεις τὴν ἀπαρχὴν τοῖς προφήταις· αὐτοὶ γὰρ εἰσὶν οἱ ἀρχιερεῖς ὑμῶν, εἰ δὲ μὴ ἔχητε προφήτην (σ. γρ. ἄρα ἤρχισαν νὰ ἐκλείπουν), δότε τοῖς πτωχοῖς».

γ) Ἔνεκα τοῖς βαθμιαίαις ἐκλείψεως τῶν χαρισμάτων ἐν τῇ περιοχῇ καὶ τῆς ἐμφάνισεως ψευδοπροφητῶν ὁ συγγραφεὺς ἢ συλλογεὺς προτρέπει ἐν κεφ. XV, 1-2:

«1 Χειροτονήσατε οὖν ἑαυτοῖς ἐπίσκοπους καὶ διακόνους ἀξίους² τοῦ Κυρίου, ἄνδρας πραεῖς καὶ ἀφιλαργύρους καὶ ἀληθεῖς καὶ δεδοκιμασμένους³. ὑμῖν γὰρ λειτουργοῦσι καὶ αὐτοὶ τὴν λειτουργίαν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων. 2. μὴ οὖν ὑπερίδητε αὐτούς· αὐτοὶ γὰρ εἰσὶν οἱ τετιμημένοι ὑμῶν μετὰ τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων».

Τὰ κρίσιμα θέματα, ἅτινα θέτει πρὸ ἡμῶν τὸ περιώνυμον καὶ αἰωνίως συζητούμενον τοῦτο χωρίον εἶναι:

1^{ον}) ἔρμηνεία τοῦ «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι»

¹ Τὸ ἑσχατολογικὸν πνεῦμα (μαρὰν — ἀθά X, 6-7) μετὰ τῶν χαρισματόχων καὶ ἢ ἐμφάνισις τῶν ψευδοπροφητῶν ἀποτελοῦσι τὰ χαρακτηριστικὰ ἐντὸς τῶν ὁποίων τοποθετοῦμεν τὴν «Διδαχὴν»· κειμένην μᾶλλον εἰς τὸ μέσον ἴσως μεταίχμιον δύο ἐποχῶν, τῆς Ἀποστολικῆς καὶ τῆς Μεταποστολικῆς, τῆς Αἴγυπτου (90-130), ἥτοι μᾶλλον πρὸς τὰ ὀπίσω.

² Ἡ πηγὴ τῆς πράξεως τῆς «συνευδοκούσης Ἑκκλησίας» (κατὰ τὴν Α' Κλήμ.) διὰ τοῦ ἀξίως εὐρηται ἐνταῦθα καὶ παρ' Ἰγν. Ἐφ. II, 1, IV, 1. Ρωμ. X, 2.

³ Τὸ αὐτὸ ἀπαιτεῖται καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν XI, 11 καὶ XIII, 1 ἐξ.

2^{ον}) θέσις τούτων ἔναντι τῶν χαρισματούχων ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ τῇ διοική-
τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ πρῶτον ἤρμηνεύσαμεν κατ' ἀρχὴν ἀνωτέρω (σ. 24 - 7) ἀλλὰ πρέπει νὰ ση-
μειώσωμεν ὅτι ὁ ἐνιαῖος τύπος

«ἐπίσκοποι

διάκονοι»

ὅστις ἐκράτησεν εἰς τὴν Δύσιν ὡς δευτερεύων καὶ οὐδέποτε ἀνατολικῶς τῆς Ἐφέσου
πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ «πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι» (Φιλιππ. 2,1) καὶ ὅστις κατὰ
τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐρμηνευτῶν σημαίνει συλλογικὴν διακυβέρνησιν τῆς Ἐκκλησίας
(R. Knopf, ἐν Ergänzungsband I. τοῦ Handbuch zum N. T. ὑπὸ H. Lietzmann,
Tübingen 1920, σ. 37), διὸ καὶ συμπεραίνουσιν ὅτι τὸ «monarchischer Episco-
pat» «κεῖται εἰσέτι μακρὰν» δὲν εἰσάγει εἰς τὴν ἱστορικὴν διαπραγματέυσιν τὴν ἔν-
νοιαν «μοναρχικὸν ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα», ἣν ἐκ τῶν ἐκφράσεων τοῦ Ἰγνατίου ἐσχημά-
τισεν αὐθαιρέτως ἢ προτεσταντικῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστοριογραφίᾳ καὶ ἀπεδέχθησαν ἢ τε
Ρωμαιοκαθολικῇ καὶ ἢ Καθολικῇ Ὁρθόδοξοι. Τὸ ἐρώτημα ὅμως, ὅπερ νῦν τίθεται
παρ' ἡμῶν, εἶναι τοῦτο: δύναται τοῦτο ἀβιάστως νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῶν κειμένων;
νομίζω ὄχι. Ὅθεν τὸ οὐσιαστικῶς ἀπομένον πρὸς ἐρμηνείαν θέμα εἶναι: ὁ πληθυντι-
κὸς «οἱ πρεσβύτεροι», ὅταν μνημονεύηται εἴτε μόνος, εἴτε σπανιώτερον μετὰ τῶν δια-
κόνων. Δέον δὲ νὰ ἐξετασθῆ, ἐὰν δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὰ ἐκ τῶν ἐπι-
στολῶν τοῦ Ἰγνατίου προκύπτοντα περὶ τῆς σχέσεως τῶν τριῶν ἱερατικῶν βαθμῶν,
εἰς οὓς ἀπόκειται ἢ λατρεία τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἢ δὲ διοικήσεις εἰς τοὺς δύο.
Ἡ τοιαύτη νέα τοποθέτησις τῶν προβλημάτων, ἀποκλεισθεῖσα μέχρι τοῦδε, ἀπετέ-
λεσε φυσικῶς τὸ τέρμα τῆς κατὰ τὴν πρώτην μέθοδον ἐξετάσεως καὶ τὴν ἀπαρχὴν
τῆς κατὰ τὴν β' μέθοδον ἐρεύνης.

Τὸ δεύτερον κρίσιμον θέμα ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ προβλήματος, ὅπως τὸ
ἔβλεπεν ὁ συντάκτης τῆς Διδαχῆς.

Εἶναι φανερόν ἐν πρώτοις, ὅτι πρέπει νὰ διαστελλώμεν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ
τὸν συγγραφέα (διότι ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δὲν ὀμιλεῖ ὁ ὑποτιθέμενος ὡς «συλλογεύς»),
ἀπὸ τῶν πρὸς οὓς ἀπευθύνεται, διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν ἀληθῆ ἔνοιαν τοῦ «μὴ οὖν
ὑπερίδητε αὐτοὺς» τ. ἔ. τοὺς προτεινομένους πρὸς ἐκλογὴν «ἐπισκόπους καὶ διακόνους».
Ἄσ συγγραφεὺς τοῦ «ἱεραποστολικοῦ ἐγχειριδίου», προορίζων τοῦτο διὰ τὴν ὑπαιθρον
ἱεραποστολικῆς περιοχῆς (ländliche Missionsgebiet), ἐχούσης προφανῶς ὀλίγους χρι-
στιανούς, *συνηθισμένους εἰς τοὺς περιοδεύοντας χαρισματούχους*, φοβεῖται ὅτι οὔτοι
πιθανὸν θὰ παρέβλεπον (θ' ἀψηφοῦσαν) τὸν θεσμὸν τῶν μονίμων λειτουργῶν (ἢ ἀρχικῇ

¹ Ἐν τῇ κλασσικῇ καὶ μεταγενεστέρῃ γλώσσῃ συντάσσεται μετὰ γενικῆς καὶ συχνότερον μετ' αἰ-
τιατικῆς, ὅπερ ἐνιαχοῦ τὴν ἡμετέραν ἐρμηνείαν καὶ κατὰ τὸν συνάδελφον κ. Σταματάκον.

έννοια τοῦ *υπερορᾶν*¹ εἶναι αὕτη καὶ οὐχὶ ἡ συνεκδοχικὴ, ἀδιαφορῶ, παραβλέπω ἄρα περιφρονῶ) καὶ δὲν θὰ ἐξέλεγον μονίμους λειτουργούς, δι' ὃ καὶ εἰς τὸ βραχύτατον χωρίον ἐξάγει δις τὴν σταθερὰν καὶ ἐδραϊὰν ἀντίληψίν του, καθ' ἣν 1ον) οἱ εἰρημένοι λειτουργοῦσι τὴν ἰδίαν λειτουργίαν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων, δυνάμενοι ἄρα εἶτε μόνοι εἶτε μετὰ τῶν ἀνωτέρω νὰ τελέσωσι τὴν θεῖαν Εὐχαριστίαν καὶ 2ον) ἔνεκα τούτου εἶναι «τετιμημένοι» (πρβλ. Κλήμ. Στρωμ. VI, 13, 107 καὶ «ἐν τῇ μεγαλοπρεπεστάτῃ δόξῃ τετιμημένοι» ὑπὸ τῶν ἡγετῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ Κλήμ. Ὑποτυπώσεις παρ' Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. II, 1, 3 διὰ Πέτρον, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος. Ταῦτα δι' ἐρμηνείαν τοῦ τετιμημένοι παρὰ Κηορί, σ. 37-38) μετὰ τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων. Τοῦτο δὲ ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν *παράλληλον* ἐν ἀρχῇ τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἱεροσολύμοις, Ἀντιοχείᾳ καὶ Κορίνθῳ ὑπαρξίν καὶ ἰσότημον ἐμφάνισιν καὶ τιμὴν τῶν χαρισματούχων καὶ μονίμων λειτουργῶν.

Ἡ τοιαύτη ὁμῶς προτροπὴ τῆς Διδαχῆς πιθανῶς δὲν εἰσηκούσθη δι' ὃ καὶ μέχρι τοῦ 180 ἡ Ἐκκλησία τῆς Αἰγύπτου εἶχεν ἓνα ἐπίσκοπον μετὰ τοῦ πρεσβυτερίου (ἡ ἐπικράτησις τοῦ τελευταίου ὄρου καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἦτο φυσικὴ) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔνθα ἄλλως τὸ πρεσβυτέριον εἶχε μείζονα ἀνεξαρτησίαν.

§ 8. Πορίσματα καὶ παρατηρήσεις κατὰ τὴν πρώτην μέθοδον.

Περατώσαντες τὴν κατὰ τὴν πρώτην μέθοδον ἔρευναν, εἰς γενικωτάτας βεβαίως γραμμὰς, παρατηροῦμεν 1) ὅτι αὕτη παρέσχεν ἡμῖν ἱκανὰ νέα στοιχεῖα, λίαν χρήσιμα, διὰ τὴν εὔρεσιν τῆς λύσεως ἀλλ' ἀνεπαρκῆς διὰ τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, ὅπερ ἀπασχολεῖ ἡμᾶς, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸ θεμελιῶδες σημεῖον τῆς ἱστορίας τῶν λειτουργικῶν βαθμῶν ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ Ἐκκλησίᾳ: ἐὰν ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος καὶ πλήρης βαθμὸς τῆς Ἱερωσύνης: ὁ τοῦ ἐπισκόπου, 2) παρατηροῦμεν ὅτι τὸ *καίριον* τοῦτο ζήτημα ἔχει τρεῖς πλευράς, ὅπως ἡμεῖς τουλάχιστον ἀντιλαμβανόμεθα τοῦτο: α') οὐσία β') μορφή τοῦ λειτουργήματος καὶ γ') ἀρχαιότης αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ ὑπῆρξε βεβαίως δι' ἡμᾶς πολύτιμος ἀφετηρία τῶν νέων παρατηρήσεων καὶ τῆς εὐθὺς ἀμέσως ἀκολουθοῦσης νέας μεθόδου ἢ ἐν ἔτει 1937, κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς Ἐπιτόμου Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος (1938, σ. 214-16) θεμελιώδης διάκρισις μορφῆς καὶ οὐσίας τοῦ λειτουργήματος «τοῦ ἐπισκόπου», ὑπαγορευθεῖσα ἐκ τοῦ βαρυσημάντου γεγονότος τῆς ἀπλῆς μνείας τῶν γνωστῶν ἡμῖν ἐπισκόπων καὶ δὴ καὶ διὰ *μόνου* τοῦ ὀνόματος, ἐξ ἧς ἐπιθανολογήσαμεν τὴν ὑπὸ ἄλλην μορφήν ἐμφάνισιν τοῦ Προϊσταμένου τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας (ἄρα τοῦ ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ), εἶτα δὲ καὶ τῶν 3 Ἱερατικῶν βαθμῶν (ὑπαιγιγμὸς Α' Κλήμεντος, κεφ. 40ον), ἀλλὰ οὐδὲν περὶ τῆς ἀρχαιότητος αὐτοῦ οὐσιῶδες συνηγάγομεν, πλὴν βεβαίως τῆς σπουδαιότητος παρατηρήσεως, ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπὸ τοῦ 42 μ.Χ. καὶ καθ' ὅλον

τὸ σκοτεινὸν διάστημα, μέχρι καὶ πέρα τοῦ 100 ὑπῆρχεν εἰς ἐπὶ κεφαλῆς τῆς εἰρημένης Ἐκκλησίας, συμπαραστατούμενος ὑπὸ τοῦ πρεσβυτερίου, μετέχοντος ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν 12 καὶ δὴ ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Συνόδῳ (49 μ.Χ.), τῇ πλέον βαρυστημάντῳ τῶν Συνόδων, τῆς αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας. Ὅθεν ἔχομεν τὴν τριάδα: Ἰάκωβος—πρεσβύτεροι—διακονοῦντες. Θεωροῦμεν δὲ προβληματικὸν κατὰ πόσον ὁ διάδοχος τοῦ Ἰακώβου Συμεὼν (ὁ τοῦ Κλεόπα 62 - 106) ὠνομάσθη ζῶν ἔτι ἐπίσκοπος, διότι ἀσφαλῶς τοῦτο δὲν συνέβη εἰς τὸν Ἰάκωβον «τὸν δίκαιον». Εἶναι προφανές ὅτι πρότερον ὑπῆρξε τὸ λειτούργημα καὶ ἡ ἐπὶ χρόνον ἀσκησις αὐτοῦ, εἶτα δὲ ἐδόθη εἰς τοῦτο ὁ ἀρμόζων χαρακτηρισμός, ληφθεὶς ἐκ τοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον ἤσκησεν ὁ εἰς προεδρεύων, καταλαμβάνων τὴν θέσιν τῶν ἀπόντων Ἀποστόλων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐπιλεγείς δὲ μεταξὺ τῶν «ἡγουμένων» ἢ «προηγούμενων» αὐτῆς «πρεσβυτέρων», οἵτινες δευτερευόντως ὠνομάζοντο καὶ «ἐπίσκοποι». (Τὸ «προεστῶτες τοῦ Ἰουστίνου» καὶ τὸ «προεστῶτες πρεσβύτεροι» θὰ μελετηθῶσι).

Τρίτον· κατέστη φανερόν ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐκτὸς τῶν Ἀποστόλων ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν αὐτῆς εἶχε παραλλήλως ὡς λειτουργοὺς α') χαρισματούχους καὶ β') μονίμους λειτουργοὺς ἤτοι: διακονοῦντας τραπέζαις, «πρεσβυτέρους» ἐν Ἱεροσολύμοις, πρεσβυτέριον ἐν Ν. Α. Μικρασίᾳ, «προϊσταμένους» (ἀλλὰ καὶ χαρισματούχους) ἐν Θεσσαλονίκῃ, πρεσβυτέρους ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἐφέσου, ἔνθα καὶ τὸ πρῶτον εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, (ἐξ Ἀλεξανδρείας ἄρα γε;) οἱ παράλληλοι διὰ τοὺς πρεσβυτέρους ὄροι, οἵτινες καὶ ἠκολούθησαν πορείαν πρὸς τὴν Δύσιν, «ἐπίσκοποι» καὶ «ποιμένες», χαρισματούχους ἐν Κορίνθῳ ὑπὸ ποικίλα ὀνόματα, ὧν ἀπέμειναν τρία: ἀπόστολοι, προφῆται καὶ διδάσκαλοι (Διδαχῆ), ἐπισκόπους καὶ διακόνους ἐν Φιλίπποις, «κατασταθέντας πρεσβυτέρους» ἐν Κρήτῃ.

Ἡ ἐξέτασις τῆς πορείας τῶν ὄρων καὶ λειτουργημάτων μαρτυρεῖ ὅτι κατὰ τὰ ἔτη 62 - 96 ἔχομεν «καθεσταμένους πρεσβυτέρους» (Α' Κλήμ. LIV, 2) εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὅτι παραλλήλως ἐχρησιμοποιοῦτο συνήθως ἐνιαίως διὰ τὸν ὄλον κληρὸν ὁ διπλοῦς ὄρος «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι». Εἶναι ὅμως ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως, ὅτι μόνον εἰς ἓν κείμενον, προερχόμενον ἐξ ὠρισμένης περιοχῆς, τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς, τὴν «Διδαχὴν», εὔρηται μόνος ὁ ὄρος οὗτος. Ὅθεν ἀπομένει πρὸς ἐρμηνείαν ὁ ὄρος «πρεσβύτεροι», (ὡς ἐπικρατῶν ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας καθημερινῶς πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν λειτουργῶν αὐτῆς), λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ Δύσει εὐρισκομένων ἐν χρήσει ὄρων: «ὁ πρεσβύτερος» (Β' καὶ Γ' Ἰωάνν.) «συμπρεσβύτερος» (Α' Πέτ. 5, 1) καὶ τοῦ ἐτέρου γεγονότος, ὅτι οἱ διὰ τῶν ὀνομάτων ἀπλῶς μνημονευόμενοι εἴτε ἔκτακτοι ἀποστολικοὶ ἀπεσταλμένοι, (Τιμόθεος, μονιμώτερον, καὶ Τίτος ἐν Κρήτῃ) καὶ ὁ Ἰωάννης «ὁ πρεσβύτερος», ἤσκησαν ἐν τῇ πράξει μονιμώτερον μετὰ τῶν «πρεσβυτέρων» καθήκοντα λειτουργῶν «προϊσταμένων τῆς Ἐκκλησίας» (Ποιμὴν Ἐρμᾶ).

Ἔνεκα τούτων καὶ τῆς διαφαινομένης συμπαθείας τῶν ἡγετῶν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως (ἀπὸ Σμύρνης μέχρι Ρώμης) πρὸς τὸν ὄρον «ὁ πρεσβύτερος» καὶ «οἱ πρεσβύτεροι» καὶ ἔνεκα τῆς βαθείας ταπεινοφροσύνης ἀλλὰ καὶ ἀδικαφορίας τῶν ἀνδρῶν τούτων διὰ τοὺς τίτλους (ἔνεκα τούτου ὀλίγιστα ὀνόματα τυχαίως διεσώθησαν) ἐτέθη τὸ ἐρώτημα: μήπως οἱ χριστιανοὶ ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ ἐμνημόνευον τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ πρεσβυτερίου διὰ μόνου τοῦ ὀνόματος, καθιερώσαντες οὕτω νέαν συνήθειαν (ὁ Ἰγνάτιος καὶ ὁ Πολύκαρπος ἀνενέωσαν τὴν Παύλειον συνήθειαν τοῦ ὀνόματος ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιστολῆς) ἐξαίρουσαν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας ἐκ τοῦ ἀνωμένου πλῆθους πρεσβυτέρων τὸν ἕνα; Ποίας ἐνδείξεις παρέχουν ἔπειτα αἱ πηγαὶ διὰ τὸ βασικὸν θέμα τῆς ἀρχαιότητος τοῦ α' καὶ πλήρους Ἱερατικοῦ βαθμοῦ: ποῦ, πότε καὶ διατὶ ὠνομάσθη ὁ ἐπὶ κεφαλῆς «τοῦ πλῆθους τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας «ὁ ἐπίσκοπος»; Ἄρά γε δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι εἰς τὸν πληθυντικὸν «οἱ πρεσβύτεροι» δύναται εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ὁ εἷς προεστώς, ὅστις ἐν ἀρχῇ δὲν ἐφαίνετο; Ταῦτα τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα ὠδήγησαν ἡμᾶς εἰς νέαν ἔρευναν, ἀρξαμένην κατὰ τὸ 1944 καὶ περατωθεῖσαν εἰς τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα κατὰ τὸ 1947, ὅτε καὶ συνετάξαμεν τὸν ἐν τῷ Γ' τόμῳ περιλαμβανόμενον πίνακα. Ἐν αὐτῷ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποτυπῶνται αἱ πηγαὶ, ὥστε νὰ δύναται τις ἀμέσως νὰ ἐλέγχει τὰ λεγόμενα ἂν εἶναι ἀκριβῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς ἐρυθρᾶς μελάνης ἢ ἐξέλιξις καὶ ἄρα σύνδεσις τῶν πηγῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, διότι τὸ ἔσχατον συμπέρασμα τῆς παρουσίας μεγάλης καὶ ἐργώδους φιλολογικοῖστορικῆς ἐρεύνης¹ εἶναι ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἀποκτήσει χαρισματούχους λειτουργούς, μὴ ἀποτελοῦντας ὅμως ὀργάνωσιν καὶ παραλλήλως μονίμους (ἀπὸ τοῦ 42 - 62 μ.Χ.) λειτουργούς, ἀποτελοῦντας ὅμως ὀργάνωσιν, ἧς ἡ ἐμφάνισις καὶ ἐσωτερικὴ διαμόρφωσις ἐξηρτήθη ἐκ τῶν τοπικῶν συνθηκῶν, αἵτινες διεμόρφωσαν ἰδίαις συνηθείαις ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἄλλας ἐν τῇ Δύσει.

B. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΜΕΘΟΔΟΝ (156 → 34)

§ 9. Ἀρχαιότης καὶ μορφὴ ἐμφανίσεως τοῦ ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ.

A'. Ἀνατολή.

Εἰς τὸν Γ' τόμον τῆς κυρίας ἐρεύνης ἀκολουθῶ νέαν μέθοδον, ἀρχόμενος ἀπὸ τὰ σαφῆ καὶ ἀσφαλῆ καὶ κατευθυνόμενος πρὸς τὰ ἀσαφῆ καὶ ἐπισηφαλῆ (110 → 70), προσπαθῶν νὰ ἐρμηνεύσω τὰ σκοτεινὰ σημεῖα καὶ δὴ τὸ ποῦ κεῖται ὁ εἷς ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν ἐναπομένοντα αἰνιγματώδη ὄρον πρὸς χαρακτηρισμὸν

¹ Οἱαδήποτε δογματικὴ - ἐκκλησιαστικὴ προϋπόθεσις ἀπεκλείσθη ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τῆν ἡμετέραν ἔρευναν.

τῶν λειτουργῶν, τῶν φερομένων χαρακτηριστικῶς ὑπὸ τὴν μορφήν «καθηστάμενοι πρεσβύτεροι», ὁ ὁποῖος φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως θεμελιῶν τὴν συλλογικὴν ὀργάνωσιν τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχων πρὸς τὴν ἐν τῷ λεγόμενῳ «μοναρχικῷ ἐπισκοπικῷ Πολιτεύματι» ὑπαρξίν τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς Ἱερωσύνης (ἐπισκόπου, πρεσβυτερίου καὶ διακόνων).

Ἦτο ἤδη φανερόν ὅτι ἔδει νὰ ἀρχίσω ἀπὸ νέαν ἐξονυχιστικὴν ἐξέτασιν τοῦ Ἰγνατίου, ὁ ὁποῖος φωτίζει πρῶτος τὴν σκοτεινὴν ἐποχὴν (62-110) μὲ τὰ δεδομένα, ἅτινα παρέχει τὸ ἡμέτερον ὑλικόν. Ἡ ἀναζήτησις τῶν σχέσεών του, τῶν φιλολογικῶν, πρὸς τὸν Πολύκαρπον καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὰ λοιπὰ κείμενα (Α' Κλήμ. κλπ.) θὰ ἀπετέλει τὸν ἐπόμενον σταθμόν. Ἐπειτα ἦτο φανερόν ἐπίσης, ὅτι ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἐξελίξεως δὲν πρέπει νὰ εἶχον ἀπολεσθῆ εἰς τὴν περιοχὴν, ἣ ὁποία ἠγήθη τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῶν Ἱεροσολύμων (70 μ.Χ.) καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ θεωρηθῶσι βαρυσήμαντα τὰ ἐξῆς γεγονότα:

1ον) ὅτι ἡ μεγάλη Ἱεραποστολὴ ἐν τῷ Ἑλληνορωμαϊκῇ Οἰκουμένῃ, ἣ διὰ τοῦ Παύλου κυρίως ἀσκηθεῖσα, ἤρξατο ἀφοῦ πρότερον ἐξησφαλίσθη διὰ τοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου κυρωθεῖσα *Οἰκουμενικότης* τοῦ Χριστιανισμοῦ.

2ον) ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ αὕτη Ἐκκλησία ἐδημιούργησε τὸν ὄρον Χριστιανὸς καὶ ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἰγνάτιος καὶ τοὺς ὄρους «Χριστιανισμός»¹ καὶ «Καθολικὴ Ἐκκλησία». Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν τῇ εὐστροφίᾳ του ἐπλασεν ἐνταῦθα τοὺς ἀρμόζοντας ὄρους πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ ἔργου καὶ τῶν σκοπῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μερῶν της. Ὅθεν ἔνεκα τούτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ὄρος «ὁ ἐπίσκοπος» ἐμαρτυρεῖτο ὡσαύτως ὡς καθιερωμένος ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἐν μεγάλῳ μέτρῳ ἐν Μ. Ἀσίᾳ, καθίστατο ὡσαύτως φανερόν ὅτι ἡ Ἀντιόχεια πρέπει νὰ ἐπρωτοστατήσεν εἰς τὴν καθιέρωσιν καὶ τοῦ τετάρτου καὶ σημαντικωτάτου τούτου ὄρου ἐν τῷ πολιτεύματι τῆς Ἐκκλησίας.

3ον) Ἦτο ὅμως ὡσαύτως ἐκ τῆς πρώτης μελέτης φανερόν ὅτι ἦτο φυσικὸν νὰ ἔχωμεν εἰς τὴν εἰρημένην περιοχὴν ραγδαιοτέραν ἐξέλιξιν τῶν μορφῶν ἐν τῇ ὀρατῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τρεῖς λόγους: 1ον) τοῦ ἔργου τῆς Καθολικῆς Ἱεραποστολῆς, 2ον) τῆς ἀνωτέρω σημειωθείσης πρωτοβουλίας τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ 3ον) τῶν ἀρχῶν τῶν αἰρέσεων, αἵτινες ἐπέβαλον μείζονα συγκέντρωσιν «τοῦ πλήθους», ἥτοι τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ περὶ τὸν ἠγέτην, ἐπόπτην τῆς «Ἐκκλησίας τῆς Συρίας» καὶ τῆς Ἱεραποστολῆς αὐτῆς.

¹ Ἐν ἀντιθέσει καὶ πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν, Μαγν. Χ, 1 - 3. Ρωμ. ΙΙΙ, 3. Φιλαδελφ. VI, 1.

α) Ἐρευνα τοῦ Ἱγνατίου καὶ αἱ μαρτυρίαι αὐτοῦ περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν.

1) Συνήθως λέγεται, ἐσφαλμένως βεβαίως, ὅτι μόνις ἐν ἀρχῇ τοῦ β' αἰῶνος ἔχομεν ἐπισκόπους καὶ τοῦτο ἐπειδὴ ἔγραψεν ὁ Ἱγνάτιος περὶ τὸ 110, προσπαθῶν νὰ ἐνισχύσῃ τὸν βαθμὸν τοῦ ἐπισκόπου. Ἀλλ' ὁ Ἱγνάτιος ἦτο τότε περίπου 70 ἐτῶν, ἄρα εἶναι μάρτυς δύο γενεῶν καὶ δὴ τῆς σκοτεινῆς ἐποχῆς 60 - 110. Διὰ τούτου φθάνομεν ἀνέτως εἰς τὸ τέρμα τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς (60 - 70 μ.Χ.), ὅτε ὁ Ἱγνάτιος ἦτο 20 - 30 ἐτῶν.

2) Ὑπὲρ τῆς ἀρχαιότητος συνηγορεῖ περαιτέρω ὅτι ἐν Μ. Ἀσίᾳ μαρτυροῦνται ὡς ὑφιστάμενοι ἀπὸ ἰκανοῦ χρόνου (ὡς ἐκφράζεται ὁ Ἱγνάτιος εἶναι φανερόν, ὅτι ἐνισχύει τὸ ὑπάρχον καὶ δὴ ἐν τῇ Πικυλείῳ κοινότητι τῆς Ἐφέσου, ὅπερ τυγχάνει βαρυσήμαντον) αἱ ἐπισκοπαὶ Ἐφέσου, Σμύρνης, Τράλλεων, Μαγνησίας καὶ Φιλαδελφείας, μεθ' ὧν ἦλθε τυχαίως εἰς ἐπαφὴν ὁ Ἱγνάτιος. Ἡ τόσον πυκνὴ ὑπαρξίς ἐπισκοπῶν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι καὶ ἄλλαι πόλεις, ὡς ἡ Πέργαμος, αἱ Σάρδεις καὶ ἡ Λαοδίκεια (ἡ σειρὰ τοῦ Ἰωάννου ἐν τῇ Ἀποκαλύψει πιθανῶς ἔχει σημασίαν Ἐφεσος, Σμύρνη) πιθανώτατα εἶχον τότε ἐπισκοπὰς, ἐφ' ὅσον μαρτυροῦνται εὐθὺς ἀμέσως.

3) Ἐφ' ὅσον ἡ Μ. Ἀσία ἢ κατὰ 15 ἔτη τοῦλάχιστον νεωτέρα ἐν τῷ Χριστιανισμῷ εἶχε τόσας ἐπισκοπὰς καὶ δὴ εἰς οὐχὶ μεγάλην ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων, πόσω μᾶλλον ἔπρεπε νὰ ἀναμένωμεν τοῦτο ἐν Συρίᾳ. Καὶ δὲν ἐσώθησαν μὲν ὀνόματα ἀλλ' εὐτυχῶς ἐσώθη ἡ βαρυσήμαντος (ὁ Haugnack τὴν ἐπρόσεξεν εἰς μίαν ὑποσημείωσιν του ἐν Mission⁴) εἰδησις εἰς τὴν πρὸς Φιλαδελφεῖς ἐπιστολῆν (X, 2) καθ' ἣν, ὅτε συνελήφθη ὁ Ἱγνάτιος καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀντιοχείας εὐρέθη ἐν θλίψει ἄνευ ποιμένος, «αἱ ἔγγιστα αὐτῆς Ἐκκλησίαι ἔπεμψαν ἐπισκόπους, αἱ δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους».

4) Ἐπιβεβαιοῦται λοιπὸν ἡ εὐρεῖα διὰδοσις ἀπὸ τοῦ τελευταίου τρίτου τοῦ α' αἰῶνος τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν ἐν Συρίᾳ καὶ Μ. Ἀσίᾳ, δι' ὃ καὶ ἀποκλείεται ὡς τόπος συγγραφῆς τῆς Διδαχῆς ἡ Συρία καὶ ὀριστικοποιεῖται ἡ Αἴγυπτος, ἔνθα ὑπάρχει μέχρι τοῦ 180 μία ἐπισκοπή, ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας.

5) Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων πιθανολογοῦμεν καὶ τὴν ὑπαρξίν ὀλιγωτέρων ἐπισκοπῶν—ἐνεκα τῆς ἐλλείψεως πυκνότητος τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εἰς τὴν Δύσιν—ἐνεκα τῶν ἐπομένων μαρτυριῶν· 1) ἐνεκα τῆς γενικῆς μαρτυρίας τοῦ Ἱγνατίου «οἱ ἐπίσκοποι οἱ κατὰ τὰ πέρατα ὀρισθέντες ἐν Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμη εἰσὶ» (III, 2). Ἐὰν ὁ θεσμὸς δὲν ἦτο γνωστὸς εἰς ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν καὶ δὴ διαδεδομένος, πῶς θὰ ἔγραφεν ὁ Ἱγνάτιος τὸ ἀνωτέρω ἀποτεινόμενος πρὸς τὴν ἀρχαίαν καὶ δὴ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἐφέσου; ἔπειτα 2) πῶς θὰ ἐτόλμα ὁ Ἱγνάτιος νὰ χαρακτηρίσῃ ἑαυτὸν «ἐπίσκοπον Συρίας» (Ρωμ. II, 2), ὅταν γνωρίζωμεν πόσον σπουδαία καὶ θεολογικῶς θεμελιωμένη ἦτο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης; Εἰσέφερε νέον τι εἰς τὰς

ἀκοὰς τῶν Ρωμαίων ὁ τῆς ἀρχαιοτάτης μητρὸς τῶν ἐξ Ἑθνῶν Ἐκκλησιῶν ἐπίσκοπος καὶ δὲν προὐκάλεσε ἀντίδρασιν;

6) Ἡ εἰσαγωγή τοῦ ὅρου «ὁ ἐπίσκοπος» διὰ τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐπιβολή του ὡς καὶ ἡ δημιουργία τοῦ ὅρου «Ἐπίσκοπος Συρίας», οἷονεὶ μητροπολίτης, συνηγοροῦσιν ὡσαύτως ὑπὲρ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν. Ἡ δὲ συχνὴ ἐπικοινωνία Ρώμης - Ἀντιοχείας, μαρτυρουμένη ὑπὸ τῆς ἐπιστολῆς προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τοῦ θεσμοῦ, ὅπως καὶ ἡ διέλευσις τοῦ Ἰγνατίου ἐκ Φιλίππων τῆς Μκεδονίας. Ἡ ἀνίκανος διὰ νέας δημιουργίας πρακτικὴ καὶ παραδοσιακὴ γενεὰ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐζήσαν κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ἤθελεν ἀσφαλῶς ἐξαναστῆ, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ οὐσίας καὶ οὐχὶ καθιερώσεως ὀνομάτων τῶν παλαιῶν ἀποστολικῶν λειτουργημάτων. Ἡ σιωπὴ ἀποτελεῖ κατάφασιν. Δὲν εἰσφέρει νέον εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ὁ Ἰγνάτιος μὲ ὅσα διδάσκει περὶ ἐπισκόπων.

7) Ἡ ἑναρξίς διαμορφώσεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐπισκόπου ἐσημειώθη ἀνωτέρω καὶ προϋποθέτει καὶ αὕτη χρόνον τινὰ αὐτοτελοῦς ἀσκήσεως τοῦ λειτουργήματος (σελ. 28).

8) Τὸ λειτούργημα τοῦ ἐπισκόπου εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ἡλικίας καὶ ἀρα ἡ αὐτοτέλεια τοῦ βαθμοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἦτο γεγονός τετελεσμένον πρὸ πολλοῦ χρόνου.

9) Ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐκθέτει τὰ πράγματα ὁ Ἰγνάτιος δὲν εἰσφέρει νέον τι εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν Μικρασιατικῶν ἀναγνωστῶν του καὶ δὴ τῶν Ἐφεσίων.

Ἄρα ἡ ἀρχαιότης ἔνεκα τῆς ἐπεκτάσεως (τοῦ Ἐφεσ. III, 2) ἐν τῇ ὅλῃ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ παρουσιάζεται ὡς βεβαίωτης διὰ τὸ γ' τρίτον τοῦ α' αἰῶνος (70 - 100).

Ἄλλὰ ποία εἶναι ἡ μορφή, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται ὁ ἐπισκοπικὸς βαθμὸς παρὰ τῷ Ἰγνατίῳ καὶ ἐν συναφεῖᾳ τῷ Πολυκάρπῳ πέρα τοῦ χαρακτηρισμοῦ καὶ τῆς ἐξάρσεως τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἐπισκόπου καὶ ποία ἡ θέσις των ἔναντι τοῦ πρεσβυτερίου;

Εἶναι φρονοῦμεν οὐσιῶδες τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν μοναδικὴν περίπτωσιν, εἰς ἣν ὁ Ἰγνάτιος ἀποτείνεται πρὸς πρόσωπον, τ.ἔ τὸν Πολύκαρπον, χρησιμοποιεῖ ἐκτὸς ἐκείνων, ἅτινα ἐπροσέξαμεν κατὰ τὴν α' μέθοδον ἐρμηνείας, καὶ τὸ «Πολυκάρπῳ ἐπισκόπῳ Ἐκκλησίας Σμυρναίων». Ἐντεῦθεν συμπληροῦντες τὰ ἀνωτέρω (σ. 24) ὑπεθέσαμεν κατ' ἀρχάς, ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ ἀφαιρέσωμεν τὰς λέξεις «ἐπισκόπῳ Ἐκκλησίας» ὡς γνησίως ἰγνατιανὰς καὶ ν' ἀφίσωμεν τὸ «Πολυκάρπῳ Σμυρναίων» (Πρβλ. Μαγν. XV. ἐνθα «Πολ. ἐπισκ. Σμυρναίων») ὡς ἐκπροσωποῦν τὴν μορφήν, ὑφ' ἣν ταχέως ἤρχισε νὰ φέρεται μετὰξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν τὸ ὄνομα τοῦ προεστῶτος ἢ ἐπισκοποῦντος πρεσβυτέρου. Ὅθεν ἀνεζητήσαμεν εἰς τὰς μεταγενεστέρας πηγὰς παραδείγματα, καθ' ἃ ἡ ἀνωτέρω ὑπόθεσις ἡμῶν ἠδύνατο νὰ ἐπιβεβαιωθῆ διὰ τῆς ἐν συνεχείᾳ μνείας τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ὀνόματος τῶν πολιτῶν καὶ εὐτυχῶς εὔρομεν τὸ

ὄνομα τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων σχεδὸν συγχρόνου τοῦ Πολυκάρπου ἔχον οὕτω: «Μελίτων Σαρδιανῶν ἐπίσκοπος». Σημειωτέον δὲ ὅτι παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς παρέμεινε συνήθεια τῆς ἀπλῆς μνείας τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου. Ἐκ τούτου διετύπωσα νέον ἐρώτημα: διατι οὐδέποτε ἐτέθη τὸ ἐρώτημα, πόθεν προῆλθεν ἡ φιλολογικὴ μορφή τῆς ὑπογραφῆς τῶν ἐπισκόπων καὶ ποία εἶναι ἡ μορφή ταύτης μέχρι καὶ τῆς Ἀ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου συμπεριλαμβανομένης; Ἐκ τῆς ἐρεύνης κατέληξα εἰς τὰ ἐπόμενα συμπεράσματα:

1^{ον}) ὅτι ἐνωρίτατα καὶ πρὸ τῆς καθιερώσεως τοῦ ὄρου «ὁ ἐπίσκοπος» ἤρχισεν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἡ συνήθεια τῆς συνδέσεως τοῦ διακρινομένου ὀνόματος τοῦ «προστώτος» ἢ «ἐπισκοποῦντος πρεσβυτέρου» μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν πολιτῶν· «Πολύκαρπος Σμυρναίων», «Μελίτων Σαρδιανῶν», «Ἰππόλυτος Ρώμης»¹ κλπ.

Ὡστε ἡ ἀρχικὴ μορφή (Urform) συνεπληρώθη καὶ εἶτα ἐτροποποιήθη σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου καὶ ἔνεκα τῆς ἐπεκτάσεως καὶ τοῦ ἐντεῦθεν περιορισμοῦ εἰς τὰς πόλεις καὶ κωμοπόλεις τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν διὰ τῆς τοποθετήσεως τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως, ἔνθα ἡ ἐπισκοπή, ἀντὶ ἐκείνου τῶν πολιτῶν. Εὐτυχῶς ἡ ἄποψις αὕτη κυροῦται οὐ μόνον ἐκ τῶν παλαιοτάτων κειμένων, ἀλλὰ καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ὑπογραφή τῶν ἐπισκόπων προῆλθεν ἐκ ταύτης τῆς ἀρχικῆς καὶ διὰ τοῦτο ἀπολύτως ἐπιβληθείσης μορφῆς (δὲν εὐρέθησαν ἐπώνυμα πρὸ τοῦ 1^{ου} αἰῶνος), δι' ἀντιστροφῆς ὅμως τῆς σειρᾶς τῶν ὀνομάτων «Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος (patrum Nicaeorum nomina ὑπὸ Gelzer, σ. 61). Ἡ σειρά αὕτη τῶν ὀνομάτων εἶναι ἡ συνήθης εἰς τοὺς εὐτυχῶς διασωθέντας καταλόγους τῆς Ἀ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (αὐτόθι 220 ὀνόματα περίπου) εἰς Λατινικὴν, Ἑλληνικὴν, Κοπτικὴν, Συριακὴν, Ἀραβικὴν καὶ Ἀρμενικὴν. Εἶναι τυχαῖον ὅτι οὕτως ἐσώθησαν τὰ ὀνόματα τῶν ἐπισκόπων; Ὁ ἐκτενέστερος τύπος τοῦ Ἰγνατίου εὐρίσκεται εἰς τὰς ἐπομένους συνόδους. Ἡ τελικὴ καθιέρωσις τοῦ ὄρου «ὁ ἐπίσκοπος» προσέθηκε τὸ ἄρθρον π. χ. «ὁ Ἀθηνῶν...» (τάδε) καὶ ἡ ἀρχικὴ ὡσαύτως μορφή «Πολύκαρπος Σμυρναίων» ὠδήγει ἔνεκα τοῦ ἔργου εἰς τὴν καθιέρωσιν τοῦ ὄρου «ὁ ἐπίσκοπος». Ἀλλ' εἰς τὴν καθιέρωσιν τῆς συνηθείας συνέβαλεν ὁ χρόνος.

Εὐτυχῶς ὅμως καὶ ὁ Πολύκαρπος, γράφων πρὸς Φιλιππησίους, προσέφερε καὶ ἄλλον τύπον ἐμφανίσεως τοῦ ἐπισκόπου, ἐπιβεβαιοῦντα τὴν κατ' ἀρχὴν χρῆσιν μόνον τοῦ ὀνόματος, (ἐξυπακουομένου τοῦ ὀνόματος τῶν πολιτῶν) καὶ δὴ ἐν συναφεῖα μετὰ τοῦ πρεσβυτερίου. Τοῦτο τὸ σημεῖον ὠδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ ἕτερον ἐπίμαχον σημεῖον τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐν τῷ πολιτεύματι τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας.

¹ Ἐπὶ τῇ βᾶσει τούτων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ σύγχρονοι τοῦ Κλήμεντος ἔλεγον «Κλήμης ὁ Ρωμαίων», τ. ἔ. ὁ προσετῶς πρεσβύτερος, ὁ ἐπισκοπῶν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς ἕξω πόλεις, «ἐκεῖνον γὰρ ἐπιτέτραπται». (Ποιμ. Ἐρμᾶ).

Τὸ θέμα οὐσία καὶ μορφή τῶν λειτουργημάτων ἐτέθη καὶ πάλιν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Ἰγνάτιον καὶ τὸν Πολύκαρπον, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ κείμενα καὶ δὴ καὶ τὰ δυσσερμήνευτα τῆς Δύσεως.

§ 10. Ἡ φερομένη ἐν ταῖς πηγαῖς διαφορὰ ἐν τῷ ἀρχηγόνῳ πολιτευματι τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι ἡ λεγομένη διπλῆ ὀργάνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως κατὰ τὴν Μεταποστολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐποχὴν.

α) Ὁ Πολύκαρπος καὶ ἡ σπουδαιότης του ὡς κρῖνου μεταξὺ Ἀνατολῆς (Ἰγνατίου) καὶ Δύσεως (Σμύρνη - Φίλιπποι).

Ἀνωτέρω ἐσημειώθη ἤδη ποῖον ὑπῆρξε τὸ θεμελιῶδες φιλολογικῶστορικὸν σφάλμα τοῦ Harnack: Ὁ Πολύκαρπος ἀποστέλλων τὰς ὑπὸ τῶν Φιλιππησίων ζητηθείσας ἐπιστολάς τοῦ Ἰγνατίου γράφει (κεφ. XIII, 2), ὅτι αὐταὶ «ὑποτεταγμέναι εἰσὶ τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ... ὧν μεγάλα ὠφελήθηται δυνήσεσθε, περιέχουσι γὰρ πίστιν καὶ ὑπομονὴν καὶ πᾶσαν οἰκοδομὴν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἀνήκουσαν». Συμπεράσματα (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Harnack καὶ τὸν W. Bauer, Kommentar, σ. 284).

1^{ov}) Ὁ Πολύκαρπος λοιπὸν ἀποδέχεται πᾶν ὅ,τι γράφει ὁ Ἰγνάτιος περὶ τῶν τριῶν Ἱερατικῶν βαθμῶν καὶ δὴ τοῦ ἐπισκόπου δι' ὃ καὶ δὲν χρειάζεται νὰ ἐπαναλάβῃ τι.

2^{ov}) Ὁ γνωστὸς εἰς τοὺς Φιλιππησίους, διότι διήλθεν ἐκεῖθεν, Ἰγνάτιος ὡς ἐπίσκοπος καὶ δὴ Συρίας δὲν προκαλεῖ σχόλιόν τι, διότι ἐμφανίζεται οὕτως ἐν τῷ μέσῳ ἐκείνης τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις, οὕσα Παύλειος, φέρεται ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς ἔχουσα πρότερον καὶ νῦν συλλογικὸν ὄργανον διοικήσεως (νῦν πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀντὶ τοῦ «ἐπισκόπους» καὶ «διακόνους» τοῦ Παύλου). Εἶναι ταῦτα τυχαῖα; Οὔτε ὁ Πολύκαρπος οὔτε οἱ Φιλιππήσιοι ἔκαμαν σχόλιόν τι, διότι ἐπρόκειτο περὶ κοινοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θεσμοῦ.

3^{ov}) Ὁ Πολύκαρπος ὁ ἐμφανιζόμενος, ὡς εἶδομεν, παρ' Ἰγνατίῳ συμπαθεῖ μᾶλλον τὸν ὄρον ὁ Πρεσβύτερος, ἐπιβεβαιώνει δὲ τοῦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ πρὸς Φιλιππησίους: «Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ κλπ.» ἄρα θεωρεῖ ἑαυτὸν ὡς «συμπρεσβύτερον», τίτλον ὃν ἔχομεν ἤδη γνωστὸν ἀπὸ τῆς Α' Πέτρου, ἄρα γνωστὸν ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ἐνθα καὶ τὸ «ὁ πρεσβύτερος» τοῦ Ἰωάννου (β' καὶ γ' ἐπιστολῆ). Ζήτημα λοιπὸν θέσεως ἢ ὅπερ χειρότερον ἀγνοίας τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπισκόπων ἐν τῇ Δύσει (ἐν Φιλίπποις καὶ Ρώμῃ) δὲν γεννᾶται, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπιβεβαιοῦται ἢ συμπάθει, ἢ διαπιστωθεῖσα ἐν τῇ Δύσει πρὸς τὸν ὄρον «ὁ πρεσβύτερος».

4^{ov}) Ἀλλὰ μήπως γεννᾶται πρόβλημα ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν μνημονεύεται ὄνομα ἐπισκόπου ἐν Φιλίπποις διὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς; Ὑπῆρχεν ἢ δὲν ὑπῆρ-

χεν ἐπίσκοπος ἐν Φιλίπποις; Τὸ τιθέμενον πρόβλημα εἶναι δυσχερέστατον, ἀλλὰ πρέπει νὰ λυθῆι οὐχὶ διὰ τῆς ἀποδοχῆς ὅτι δὲν εἶχε τὸν θεσμόν ἢ ἀπὸ 60 ἐτῶν Ἐκκλησία τοῦ Παύλου, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἀναφέρονται «οἱ ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι» (ἀνωτ. 3ον). Εἶναι ὡσαύτως προφανές ὅτι συμπαθοῦσι περισσότερο οἱ Φιλιππηῖοι τὸν καθιερωμένον τίτλον «οἱ πρεσβύτεροι». Ὅθεν φαίνονται πιθανώτεροι αἱ ὑποθέσεις, εἴτε ὅτι ὁ ἐπίσκοπός των εἶχεν ἀποθάνει, εἴτε, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ὅτι ὁ Οὐάλης «ἀποβληθεὶς», ἕνεκα καταχρήσεως τῆς θέσεώς του, ἦτο «ὁ πρεσβύτερος» ἐπισκοπῶν. Ἐνεκα τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ λατινικὴ δὲν ἔχει ἄρθρον τὸ χωρίον δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς σαφές, ἐὰν ἦτο πρεσβύτερος ἢ «ὁ πρεσβύτερος», ὁ ὁποῖος ἠγγόνησε (ταύτην τὴν φράσιν θεωρῶ χαρακτηριστικὴν) «τὴν θέσιν ἢ ὁποῖα ἐδόθη εἰς αὐτὸν» (quod sic ignoret is locum» κεφ. XI, 1 ἐν μεταφρ. εἰς τὸν γ' τόμ. σελ. 19 τῆς Βιβλιοθήκης Ἑλληνῶν Πατέρων καὶ Ἐκκλ. Συγγραφέων τῆς Ἀποστολ. Διακονίας).

5ον) Ἡ ἀρχαία εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας σύνδεσις ἐπισκόπου μετὰ τοῦ πρεσβυτερίου ἔφθασεν (Ἀποστ. Σύνοδος) εἰς τὴν ἐμφάνισιν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, ἣτις ἐρμηνεύει μετὰ τῶν ἀνωτέρω («συμπρεσβύτερος») ὅχι μόνον τοῦ Πολυκάρπου τὴν ἐπιστολήν, πληρέστερον, ἀλλὰ τὴν ἐν τῇ Δύσει ἀπλῆν μνεῖαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Κλήμεντος, πρὸ «τῶν προϋσταμένων τῆς Ἐκκλησίας πρεσβυτέρων» τῆς Ρώμης (Ποιμ. Ἐρμᾶ) καὶ πρὸ πάντων τὸ βαρυσήμαντον καὶ μηδέποτε παρατηρηθὲν γεγονός ὅτι, ἐνῶ ἔχομεν «Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι», δὲν ἔχομεν «Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι», διότι καθ' ἡμᾶς, ὅταν ἔχωμεν μνεῖαν τοῦ ὀνόματος τοῦ προσετώτου καὶ ἐπισκοποῦντος πρεσβυτερίου, οἱ πρεσβύτεροι δὲν δύνανται μόνον νὰ ὀνομασθῶσιν ἐπίσκοποι, διότι ὁ ὅρος «ἐπίσκοποι» χρησιμοποιοῦμενος κατ' ἐξοχὴν μετὰ τοῦ «διάκονοι» διὰ τὸν ὅλον κληρὸν, ἀλλὰ σπανιώτερον, ὡς εἶδομεν, ἦτο καὶ δηλωτικὸς διὰ τὸ «συναμφοτέρον», ὅπως ὁ ὅρος «οἱ πρεσβύτεροι» ἐν τῇ β' περιπτώσει (ἀνωτ.) εἶχε τὴν ἔννοιαν: ὁ συμπρεσβύτερος μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, ὡς σήμερον: ὁ ἐπίσκοπος μετὰ τοῦ πρεσβυτερίου.

Ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος (μετὰ τῶν πρεσβυτέρων) ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοὺς τελευταίους τὸν ἐξ αὐτῶν κατ' ἐξοχὴν προσετώτα πρεσβύτερον, τὸν ἐν τοῖς πράγμασιν: τ. ἔ. ἐν τῇ Θεῖα Εὐχαριστίᾳ καὶ ἐξω ταύτης ἐν τῇ Ἱεραποστολῇ (τὸ ἐπίσκοπος Συρίας ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῶν λόγων τῆς καθιερώσεως τοῦ ὄρου «ὁ ἐπίσκοπος» ἐν Ἀντιοχείᾳ), ἐπίσκοπον. Τὸ σφάλμα, ὅπερ διέπραξα τῷ 1947 εἰς τὸν πίνακα τοῦ γ' τόμου, σημειώσας «Κλήμης, ἐπίσκοποι, διάκονοι», ἐπεβεβαίωσε τῷ 1955 τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν θεωρίαν. Εἰς τὰς πηγὰς ὑπάρχουσι μόνον τὰ ἐξῆς: «Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι» καὶ «Κλήμης ... οἱ πρεσβύτεροι προϋστάμενοι τῆς Ἐκκλησίας». Ἄρα δὲν ὑπάρχει ἀντίθεσις οὐσίας μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἀλλὰ συνηθείας ὅσον ἐρχόμεθα ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς, πρότερον καὶ μέχρι τοῦ Εἰρηναίου,

ἐπὶ τοσοῦτον βλέπομεν ἀτονοῦσαν τὴν καθιέρωσιν τοῦ ὄρου «ὁ ἐπίσκοπος» ἔναντι τοῦ «ὁ πρεσβύτερος», ὅπερ ἐκράτησε μακρότερον εἰς τὴν Δύσιν, ἥτις παρέλαβε πάντας τοὺς ὄρους ἐξ Ἀνατολῆς: Ἐκκλησία, οἱ πρεσβύτεροι, «ὁ ἐπίσκοπος» κλπ. Ὅθεν τὸ «οἱ πρεσβύτεροι» καὶ δευτερευόντως τὸ «ἐπίσκοποι» ἀποτελεῖ ἐν ὄνομα διὰ τὰς δύο τάξεις λειτουργῶν: «διὰ τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸ πρεσβυτέριον», ἕνεκα, ἐπαναλαμβάνομεν, τοῦ στενοῦ δεσμοῦ των ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ὀνομάτων («συμπρεσβύτερος»).

β) Ὁ Ἰγνάτιος, «τὸ πρεσβυτέριον» καὶ «ὁ ἐπίσκοπος» ἐν Ἀνατολῇ καὶ Δύσει καὶ ἡ λύσις τῆς φερομένης διαφορᾶς ἐν τῷ Πολιεύματι.

Εἰς τὸν πίνακα (ἀνωτ. σελ. 17) ἐσημειώσαμεν τρία σχήματα, ἅτινα ἐξηγάγομεν ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιον. Εἰς ταῦτα προσετέθησαν νῦν ἄλλα δύο: ἥτοι τὸ 4) ἡ ἀπλῆ μνεῖα τοῦ ὀνόματος τὸ καὶ 5) ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν πολιτῶν, ἐνῶ ἐκ τοῦ Πολυκάρπου ἐξήχθη 6) ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ μετὰ τοῦ πρεσβυτερίου. Ἀλλ' ὁ νέος οὗτος τύπος παραστάσεως ἐν τῇ ἐπιστολογραφίᾳ τῶν δύο βαθμῶν καὶ τῆς σχέσεως πρὸς ἀλλήλους θέτει καὶ πάλιν τὸ θέμα οὐσία καὶ μορφή τῶν δύο λειτουργῶν καὶ παρ' Ἰγνατίω. Εἶναι δὲ εὐτύχημα ὅτι μία σειρά χωρίων τοῦ Ἰγνατίου, ὧν προηγοῦνται δύο, ἅτινα πρέπει νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς κλασσικά, παρουσιάζουσιν, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον διεπιστώσαμεν ὡς ὑπάρχον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ δὴ ἐν τῇ οὐσίᾳ ἐν τῇ Δύσει εἶτε διὰ τῶν κοινῶν ὀνομάτων «οἱ πρεσβύτεροι» ἢ «οἱ πρεσβύτεροι - ἐπίσκοποι» εἶτε εἰς τὸ μεταίχμιον Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (Πολύκαρπος), ὑπάρχει ἐν τῇ οὐσίᾳ εἰς τὸν Ἰγνάτιον.

Οὕτως ὁ Ἰγνάτιος 1^{ον}) πρὸς Ἐφεσίους γράφων λέγει: «ὅθεν πρέπει ὑμῖν συντρέχειν τῇ τοῦ ἐπισκόπου γνώμῃ, ὅπερ καὶ ποιεῖτε. τὸ γὰρ ἀξιονόμαστον ὑμῶν πρεσβυτέριον, τοῦ Θεοῦ ἄξιον οὕτως συνήρμωσται τῷ ἐπισκόπῳ ὡς χορδαὶ κιθάρα». (πρβλ. Μαγν. VI, 1-2 καὶ VII, 1. Τράλλ. II, 2), διὸ καὶ ἀνήκει ἀμφοτέροις ἢ ὑποταγῇ (πρβλ. αὐτόθι III, 1, XII, 2, καὶ XIII).

2^{ον}) Πρὸς Φιλαδελφεῖς γράφων λέγει τὰ ἐξῆς ἀξιοσημείωτα ὡς συνδέοντα τοὺς λειτουργοὺς μετὰ τῆς θείας Εὐχαριστίας: «Σπουδάσατε οὖν μιᾷ εὐχαριστίᾳ χρῆσθαι· μία γὰρ σὰρξ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰ. Χριστοῦ καὶ ἐν ποτήριον εἰς ἕνωσιν τοῦ αἵματος αὐτοῦ· ἐν θυσιαστήριον, ὡς εἰς ἐπίσκοπος ἅμα τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ τοῖς διακόνοις». (IV)· (πρβλ. VIII, 1. Σμυρν. VIII, 1).

Συμπέρασμα. Παρ' Ἰγνατίω ὁ ἐπίσκοπος δὲν εἶναι μονάρχης, ἀλλ' ὁ πρῶτος καὶ ἀπαραίτητος ἡγέτης τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὁρατὴ κεφαλὴ αὐτῆς, ἀλλ' ἔχει ὡς ἀπαραίτητον συμβούλιον τὸ πρεσβυτέριον. Ὅθεν ὁ Ἰγνάτιος διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν ἐνότητα ταύτην ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτερίου εὔρε τὸν ἰσχυρότερον καὶ ἐκφραστι-

κώτερον σύνδεσμον, πού ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τὸ «*āma*». (Τὸ *zusammen* τῶν Γερμανῶν, W. Bauer, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 257, δὲν ἐκφράζει τόσον δραστηκῶς τὸ πρᾶγμα). Ἐκεῖνο ὅπερ ἐκφράζει ἡ Δύσις διὰ τῆς λέξεως «οἱ πρεσβύτεροι» ἢ, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, «ἐπίσκοποι», ὁ Ἰγνάτιος τὸ ἐκφράζει κατηγορηματικῶς διὰ περιφράσεως. Ἄρα ἡ περὶ «μοναρχικοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος» παρ' Ἰγνατίου κρατοῦσα θεωρία εἶναι ἐσφαλμένη καὶ διότι βιάζει τὰ κείμενα¹.

Ἄλλ' ὁ Ἰγνάτιος εὐτυχῶς γνωρίζει τὴν Α' Κλήμεντος, ἣν καὶ ἐπιδοκιμάζει, ὅπως καὶ οἱ Ρωμαῖοι γνωρίζοντες τὸν ἐπίσκοπον Ἰγνάτιον καὶ δὴ ὡς «ἐπίσκοπον Συρίας» διὰ τῆς σιωπῆς των ἐπιδοκιμάζουσιν. (Ἰγν. πρὸς Ρωμαίους III, 1 «ἄλλους ἐδιδάξατε»). Γνωρίζει καὶ τὰς συνηθείας τῆς Δύσεως (ἄνωτ. σ. 27), δι' ὃ καὶ γράφει «μνημονεύετε ἐν τῇ προσευχῇ ὑμῶν τῆς ἐν Συρίᾳ Ἐκκλησίας, ἥτις ἀντὶ ἐμοῦ ποιμένη τῷ Θεῷ χρῆται, μόνος αὐτὴν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπισκοπήσει» (IX, 1).

§ 11. Σύνοψις τελικῶν συμπερασμάτων.

Κατὰ ταῦτα τὰ τελικὰ συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης, ὡς δύνανται ταῦτα νὰ διατυπωθῶσι σήμερον, εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Ἡ ἀρχέγονος Ἐκκλησία παραλλήλως πρὸς τοὺς χαρισματούχους ἐξέλεξε καὶ διὰ τῶν Ἀποστόλων «κατέστησε» ταχέως μονίμους λειτουργούς, ἥτοι 1) «δικονοῦντας τραπέζαις» καὶ 2) «πρεσβυτέρους» (Πραξ. ζ', 1-7, ια', 30 καὶ ιδ', 23 κλπ.), ὧν οἱ τελευταῖοι ἤρξαντο ἐγκαθιστάμενοι βαθμιαίως εἰς ὅλας τὰς Ἐκκλησίας καὶ ἀναλαμβάνοντες τὴν ὅλην λειτουργικὴν καὶ διοικητικὴν διεύθυνσιν τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, ἐλεγόμενοι ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν διαδόχων των (Α' Κλήμ. XLIV, 1-3). Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι μετεῖχον ἐξ ἀρχῆς τῆς αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῶν Ἀποστόλων.

β) Οἱ χαρισματοῦχοι τοῦναντίον ἐκράτησαν εἰς ὀλίγας περιοχάς. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι δὲν ἀπετέλουν κυρίως ὀργάνωσιν, διὰ τοῦτο ἐπεβάλλετο ἡ συνέχισις τῆς «καταστάσεως» «πρεσβυτέρων».

¹ Σχετικῶς πρὸς τὸ βαρυσήμαντον τοῦτο σημεῖον τοῦ ἀρχεγόνου πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νὰ μνημονεύσω ὅσα λέγει ὁ θεληματικὸς ἐπίσκοπος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ἐν τοῖς πράγμασι θεμελιωτῆς τῆς ἀσκήσεως τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως, ἐρμηνεύων τὴν Α' πρὸς Τιμόθεον (§ 1) εἰς τὴν ΙΑ' ὁμιλίαν (Migne 62, 553). Διαλεγόμενος περὶ ἐπισκόπων καὶ χαρακτηρίσας τούτους καὶ εἰπὼν «τίνα μὲν ἔχειν, τίνων δὲ ἀπέχεσθαι χρὴ καὶ τὸ τῶν πρεσβυτέρων τάγμα ἀφείς, εἰς τοὺς διακόνους μετεπήδησε. Τί δήποτε; Ὅτι οὐ πολλὸ τὸ μέσον αὐτῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων. Καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ διδασκαλίῳ εἰσὶν ἀναδεδειγμένοι καὶ προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας· καὶ ἂ περὶ ἐπισκόπων εἶπε ταῦτα καὶ πρεσβυτέροις ἀρμόζει. Τῇ γὰρ χειροτονίᾳ μόνῃ ὑπερβεβήκασι καὶ τούτῳ μόνον δοκοῦσι πλεονεκεῖν τοῖς πρεσβυτέροις».

γ) Εἰς τὴν Ἐφεσον τὸ πρῶτον εἰσῆχθησαν καὶ ἠκολούθησαν τὴν πρὸς τὴν Δύσιν πορείαν τοῦ ὄρου «οἱ πρεσβύτεροι», οἱ βιβλικὸι ὄροι «ἐπίσκοποι» καὶ «ποιμένες», οἵτινες καὶ παρέμειναν ἐν χρήσει ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον καὶ δὴ μόνον εἰς τινὰς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὡς δευτερεύοντες ὄροι διὰ τοὺς αὐτοὺς λειτουργοὺς.

δ) Τὸ «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι», ὡς δευτερεύων ἐνιαῖος ὄρος, ὁ ἀποβάς βιβλικὸς καὶ κρατήσας ἐπ' ὀλίγον ἐν τῇ Δύσει, παρουσιάζεται ἐν χρήσει, ἔνεκα τῆς Π. Δ. καὶ τοῦ Παύλου, ὡς χρήσιμος εἰς τὴν βιβλικὴν θεμελίωσιν (Α' Κλήμεντος) καὶ τὴν ἐνιαίαν παράστασιν τοῦ ὄλου Ἰερατείου. Οὕτω λύεται ἡ περιώνυμος ἐν τῇ Διδαχῇ μνεία μόνον τοῦ «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι». Διὰ τὴν δικαιοδοσίαν των οὐδὲν λέγομεν ἐνταῦθα.

ε) Ὁ τελικῶς ἀπομένων πρὸς ἐρμηνείαν ὄρος, ὁ κρατήσας ἐν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ εἶναι: «οἱ πρεσβύτεροι». Οὗτος παρέσχε μεγίστας δυσχερείας ὄχι μόνον, διότι εἶναι εἰς πληθυντικὸν καὶ παρουσιάζει τὴν Ἐκκλησίαν ἐκ πρώτης ὄψεως διοικουμένην συλλογικῶς, ἀλλὰ καὶ διότι καὶ πρὸ πάντων ἐχρησιμοποιήθη τετραπλῶς (βλ. ἄνωτ. σ. 24-25).

στ) Διεπιστώθη ὅτι τῶν ἡγετῶν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐξήρето ἐν ἀρχῇ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς δικαιοδοσίας των, ἔξω δὲ ταύτης βραδέως καὶ ἀναλόγως τῆς ἀκτινοβολίας τῆς προσωπικότητός των, οὐχὶ ὁ τίτλος ἀλλὰ μόνον τὸ ὄνομα, ὅπερ ταχέως συνεδέθη μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν πολιτῶν (Πολύκαρπος... Συμωναίων, Μελίτων Σαρδινῶν) καὶ εἶτα μετὰ ἐκείνου τῆς πόλεως. Ὑπῆρξε δὲ τόσον ἰσχυρὰ καὶ ἀρχαία ἡ σύνδεσις αὕτη, ὥστε ν' ἀποτελέσῃ τὴν βᾶσιν δύο κυριαρχησάντων τύπων: τῆς ὑπογραφῆς τῶν ἐπισκόπων ἐν ταῖς Συνόδοις καὶ εἶτα ἰδιωτικῶς ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ (ἐπιγραφή ἔνθα ὁ ἀποστολεὺς καὶ ἐν τῇ ὑπογραφῇ): † Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδρείας καὶ Θεσσαλονίκης Ἀλέξανδρος (Α' Οἴκουμ.). Ἦτο λοιπὸν ἐσφαλμένον ὅτι ἀνεζητήθη ἢ ἀνεύρεσις τοῦ λειτουργήματος «τοῦ ἐπισκόπου» μόνον εἰς τὴν λέξιν «ὁ ἐπίσκοπος». Πρῶτον ὑπῆρξε τὸ λειτουργήμα καὶ εἶτα ἐτέθη τὸ ἀρμόζον ὄνομα, ὅπερ βραδέως ἤρξατο ἐπιβαλλόμενον εἰς τὴν Δύσιν.

ζ) Ἐπειδὴ οἱ χριστιανοὶ ἐξυπηρετοῦντο διὰ τοῦ τρόπου τούτου καὶ ἐπειδὴ οἱ πρῶτοι ἡγέται τῶν Ἐκκλησιῶν ἦσαν βαθύτατα ταπεινόφρονες (Α' Κλήμ.) δι' ὃ καὶ δὲν ἠσχολοῦντο περὶ τοὺς τίτλους, πολλοὶ δέ, ἰδίᾳ ἐν τῇ Δύσει, συνεπάθουν πολὺ τὸν ὄρον «ὁ πρεσβύτερος», ἐξ οὗ προῆλθεν ὁ ὄρος «συμπρεσβύτερος», ὁ παριστῶν ὡς ἄριστα τὸν σύνδεσμον ἐπισκόπου μετὰ τοῦ πρεσβυτερίου (ἀρχαιοτέρα μορφή: Ἰάκωβος καὶ πρεσβύτεροι καὶ Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι) διὰ τοῦτο ἐβράδυνε νὰ ἐπικρατήσῃ εἰς τὴν ἀπὸ Δυτ. Μ. Ἀσίας μέχρις Ῥώμης περιοχὴν ὁ ὄρος «ὁ ἐπίσκοπος», ἔναντι τοῦ ὁποίου ἦσαν ἄλλως τε διστακτικοὶ πιθανώτατα οἱ Δυτικοί, ἅτε χρησιμοποιούμενου τοῦ ὄρου διὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν (τοῦτο ἐξηκολούθησε νὰ συμβαίνει καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνος ἐν Ῥώμῃ).

η) Εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικὸν καὶ ἀποφασιστικὸν ὡσαύτως διὰ τὴν λύσιν

τοῦ ἡμετέρου προβλήματος καὶ δὴ διὰ τὸ καίριον ἱστορικὸν σημεῖον αὐτοῦ, τ. ἔ. τὴν ἀρχαιότητα τῆς μορφῆς τοῦ α' ἱερατικοῦ βαθμοῦ, ὅτι ἐνῶ ἐσώθησαν τὰ ὀνόματα ἐπισκόπων μετὰ τοῦ ὅρου «πρεσβύτεροι», οἵτινες ἀναμφισβητήτως ἦσαν προϊστάμενοι τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τύπον (Κλήμης... πρεσβύτεροι, Πολύκαρπος πρεσβύτεροι κλπ.) οὐδαμοῦ ἐσώθη ὁ τύπος: «Κλήμης-ἐπίσκοποι» ἢ «Πολύκαρπος ἐπίσκοποι» ἢ «Κλήμης ^{ἐπίσκοποι} _{διάκονοι}», διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ (ἀνωτ., σ. 40) ὁ εἰρημένος τύπος. Ἐνεκα τούτου δὲν ἐσχηματίσθη κατὰ τοὺς ὑπ' ὄψει χρόνους ὁ ὅρος «συνεπίσκοπος». Οἱ λόγοι καθ' ἡμᾶς εἶναι προφανεῖς ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω (σ. 40) σημειωθέντος: Ἡ παρουσία τοῦ ὀνόματος ἀφῆρει ἀπὸ τὸ πρεσβυτέριον ἐκεῖνον τὸν πρεσβύτερον, ὅστις κατ' ἐξοχὴν ἐπεσκοπεῖ τοῦ ποιμνίου, «τοῦ πλήθους» καὶ ὁ ὁποῖος ἐδικαιοῦτο κυρίως τοῦ τίτλου «ὁ ἐπίσκοπος». Δηλαδή ἢ μὴ μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου ἐπέτρεπε, σπανίως ἄλλως τε, τὴν χρῆσιν μόνου τοῦ ὅρου «οἱ ἐπίσκοποι» διὰ τὸ πρεσβυτέριον, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἠννοεῖτο ἢ ὑπαρξίς ἐκεῖνου, τοῦ πρεσβυτέρου, ὅστις ἐπεσκοπεῖ καὶ μάλιστα ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῇ Ἱεραποστολῇ.

θ) Ἡ ἐλληνικὴ Ἀντιόχεια, ἢ μήτηρ τῶν ἐξ Ἑθνῶν Ἐκκλησιῶν, προχωροῦσα διὰ ταχέων βημάτων εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἐκκλησίας, ὡς αὐτοτελοῦς καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ διαχωρισθείσης Ὀρθοξείας, τοῦ «Χριστιανισμοῦ», καὶ δίδουσα τοὺς ἀρμόζοντας ὅρους εἰς τὰ μόνιμα λειτουργήματα, ἔδωκεν ἢ μάλλον ἐπέλεξε καὶ τελικῶς ἐπέβαλε τὸν ὅρον «ὁ ἐπίσκοπος». Ταῦτοχρόνως ἤρξατο ἢ ἰδίᾳ Ἐκκλησία διαμορφοῦσα φυσικῶς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ δικαιοδοσίαν ὡς πρώτου καὶ ἀπαραιτήτου ἡγέτου τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, καθ' ὃν χρόνον. 1) ἢ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης διετύπου, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀποβολῆς ἐνίων «πρεσβυτέρων» «ἐκ τῆς τετιμημένης λειτουργίας τῆς ἐπισκοπῆς», τὸν καθολικὸν κανόνα τοῦ Ἐκκλ. δικαίου (βλ. ἀνωτ., σ. 24).

ια) Κατ' ἀκολουθίαν τῶν εἰρημένων μία ὑπῆρξεν ἢ κυρία ὀργάνωσις τῶν μόνιμων λειτουργῶν ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ Ἐκκλησίᾳ, ἔχουσα ὡς ἀρχικὰς μορφὰς ἐμφανίσεως τῶν δύο λειτουργῶν (Urformen), τὰ ἐξῆς: 1) «οἱ πρεσβύτεροι» «ἐπίσκοποι»¹ πρὸς ὀνομασίαν τοῦ ἐν τοῖς πράγμασιν ἡγέτου τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου (συνπρεσβύτεροι), ἤτοι διὰ τὸ συναμφότερον καὶ 2) «Ἰάκωβος-πρεσβύτεροι» ἢ «Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι» (ἐπίσκοπος ἅμα τῷ πρεσβυτέρῳ παρ' Ἰγνατίῳ ἢ «Κλήμης... πρεσβύτεροι προϊστάμενοι τῆς Ἐκκλησίας» ἐν τῷ Ποιμένι τοῦ Ἑρμᾶ). Ἡ Δύσις παρέμεινεν ἐπὶ μακρότερον χρόνον, ἔνεκα εἰδικῶν συνθηκῶν, εἰς τὰς ἀρχαιότερας συνθηκείας, πολλαπλῶς χρησιμοποιοῦσα τὸν ὅρον «οἱ πρεσβύτεροι» (Εἰρηναῖος).

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 70-110 διεμορφώθησαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ 45 (περίπου)

¹ Ἐνιαχοῦ μόνον ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ δεύτερος ὅρος.

ἐπισκοπαὶ καὶ εἰσῆχθη καὶ καθιερώθη ὑπὸ τῶν Ἀντιοχέων ὁ ὅρος «ὁ ἐπίσκοπος».

Οὗτος ὁμῶς ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Δύσιν μετὰ τὰ τέλη τοῦ β' αἰῶνος, ἐνῶ δὲν ἐξέλιπε τὸ «συμπροσβύτερος» ἐν τῇ οὐσίᾳ οὔτε κατὰ τὸν γ' αἰῶνα ἐν Ἀνατολῇ¹.

Ἡ ἀρχαιότης τοῦ λειτουργήματος «τοῦ ἐπισκόπου» φαίνεται φιλολογικῶς καὶ ἱστορικῶς πιστοποιουμένη, διότι διὰ τοῦ Ἰγνατίου φθάνομεν σχετικῶς βαθέως εἰς τὸν α' αἰῶνα καὶ ἀνιχνεύομεν τι συνέβη κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς (60·70), ὅτε τὸν Ἰάκωβον διεδέχετο τῷ 62 μ.Χ. ὁ Συμεὼν. Τὸ «Ἰάκωβος» καὶ «οἱ προσβύτεροι» τῶν Παράξων Ἀποστόλων καὶ τὸ ἀσφαλῶς ἀκολουθήσαν «Συμεὼν καὶ οἱ σὺν αὐτῷ προσβύτεροι» ὑπῆρξαν πιθανώτατα τὰ ὑποδείγματα τῆς ἀρχεγόνου ἐμφανίσεως «τοῦ ἐπισκόπου» μετὰ τοῦ προσβυτερίου, πρὶν ἢ εἰσαχθῆ καὶ βραδέως ἐπικρατήσῃ ὁ ὅρος «ὁ ἐπίσκοπος», πρὸ τοῦ ὁποίου προηγῆθη ἐπίσης τὸ «Ἰγνάτιος Ἀντιοχέων» ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ βιβλιογραφία παρατίθεται ἐν τῷ μνημονευομένῳ ἔργῳ ἡμῶν «Νέαι ἔρευναι» τεύχος Α., τόμ. Α'. 1956, κλπ. σ. 77-79 ἢ σελ. 293-295 τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1956.

SUMMARY

I. *Conclusions of a new research on the sources of the ancient government (polity) of the primitive Church.*

Harnack's view, that «in no other field of Ecclesiastical History is there such an opposition between the confessional and historical view, as there is in the most ancient history of the government of the Church and of the ecclesiastical law», is correct.

This is the reason why my own general report, which was made during the previous year before the Academy of Athens, about the birth and development of the polity of Early Christianity was an entirely literary and historic form of research, leaving out any dogmatic presuppositions.

When I started this research 25 years ago (1932) in the Seminary of Ecclesiastical History of the University of Berlin under the great teacher of lasting fame Hans Lietzmann (+ 1943), it became evident to me, that I would have to desert much of what was considered to be correct about this subject, so that I might be able to go on to research on the primary

¹ Εἰς τὴν παροῦσαν ἔρευναν δὲν με ἀπασχολεῖ τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς τοῦ Πέτρου ἐν Ρώμῃ (πρβλ. προσφάτως Ν. ΑΦΑΝΑΣΙΟΥ: L'Apotre Pierre et l'evêque de Rome. Θεολογία 1955) διότι δὲν ὑπάρχει τοιοῦτον θέμα διὰ τὸν ἱστορικὸν τῶν δύο πρώτων αἰώνων, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχεν οὔτε διὰ τοὺς Ρωμαίους. Ἡ διαδοχὴ τοῦ Πέτρου ὡς καὶ τὸ πρωτεῖον εἶναι νέα ὄλως δημιουργία τοῦ γ' μ.Χ. αἰῶνος.

sources again, objectively and free from other theories and hypotheses.

This research on the primary sources is being presented in three volumes. Vol. I^a was issued in Athens in 1956, bearing the title «New research for solution of the problems arising from the sources of the ecclesiastical polity of early Christianity» (Reprinted from the scientific year-book of the Theological School, 1956, bearing the title «Contributions to the Ecclesiastical History of the first period of Greek – Roman Catholicism»).

This fact (i. e. the 3 volumes) as well as the theories and hypotheses about the birth and development of the government of the Early Christian Communities were for a long time obstacles to this report.

The reason why this problem is mainly literary and historical is given in the way of an introduction to the above report. The problem is mainly literary and historical as the Churches on the one hand and the theologians on the other and mainly the Ecclesiastical Historians, base their views about the topic on various explanations of the dark or enigmatic sources.

Anyway, what is the problem, presented in a few words?

What is the relation between the Community offices mentioned in Western sources and those existing at the same time in the East? The former offices in Western sources are those of the presbyters or bishops and deacons, that is considering the offices besides those of the gifted ones (Apostles, prophets and teachers). These give the impression that there was a collective administration in the West. The Eastern offices of communities however give a «monarchical administration» (*One bishop*, having the presbyters and deacons as subordinates).

Then the main thesis is brought forward, that this problem can be solved by considering all the sources, as each source has something, which is special to it and essential, and which aids us in conceiving the whole polity (government) of the Church.

In this research the original forms (Urformen) of the Ancient Ecclesiastical polity are searched for.

In the § 3 of the report is discussed the method of research, in which stress is put on the local and chronological development of community government. (We could better say Ecclesiastical government, as we do not accept a difference existing between these two, as Fr. Gerke does). This methodological order makes impossible, or leaves out:

1) The based on systematic views free usage of the material arising from the sources.

2) The conclusions which arise from one primary source, which usually is the «Didache».

These reasons also make us omit the collection of material based only on certain opinions and the judging from sources where, for example,

only presbyters or bishops or deacons are mentioned. This method drove Harnack as well as other authors to treat, for example, Polycarpus' epistle separately from Ignatius' epistles, which are attached to it. By the above mentioned method the philological and historical connection of the texts has been distorted (Polyc. 13) and this distortion had bad results on research and made the solution of our problem impossible. Polycarpus' epistle is a link between the Eastern and Western Churches.

The second point, which I want to stress is that my attention has been especially given to the main fundamental tendencies and historical conditions as well as to the customs of Christianity of various localities.

II For solving the problems arising from the primary sources according to the 1st and 2nd method.

1) The First Christian Church chose immediately after its founding seven men as deacons of tables («διακονεῖν τραπέζαις», Acts 6, 1-7), i. e. permanent Church servants of the Holy Eucharist, which was connected with the suppers of the christian love, in parallel to the already existing gifted (charismatic) persons. These deacons were appointed to this office by the Apostles.

2) Immediately after this the presbyters suddenly appear with the Apostles (Acts 11,30 and 14,23). This office became a fundamental office of the Community of Christ later on, and, little by little, in all the churches (with election and laying on of hands).

3) The ordination of the presbyters in Southeastern Asia Minor took place after the Apostles' proposal (Acts 14,23). This ordination shows us the beginning of the primary importance which this office had after 35 AD to 60 AD for the Church of Christ, because the Apostles only for a short time passed from and stayed in that area. The presbyters' jurisdiction expanded from celebrating mass to administration and mainly to economics and in general to supervision over each local church.

4) Because of this in Ephesus and Philippi they took the secondary title «bishops» (Acts 20, 12). The presbyters were ordained by the church («τὸ πλῆθος», «the people») and they «were placed» («καθίσταντο») in their office by the Apostles, and when the Apostles died by their successors, the great «learned men» («ἐλλογιμῶν ἀνδρῶν», I Clem. 54, 1-3). This last action of the Church, i. e. not the Cheirotomie («χειροτονία») but the «Cheirothesie» («χειροθεσία») and the appointment of the community officers in their office of the «ἐπισκοπή» (watching, supervision over the community) was praised by Clemens of Rome when the Church of Corinth dismissed from the «ἐπισκοπή» (supervision) some of the presbyters. The ineffaceable character (charakter indelebilis) of the priesthood is rightly detected in the discussion

of this matter in the I Ep. of Clemens. At the same time this ineffaceable character is characterized as the application of a general rule.

5) While the presbyters had been introduced as permanent ministers of the Early Church and advisors of the Apostles, taking part in the authority of the 12, and especially so in the Apostolic Synod (Acts 15), the charismatic ministers appear also, but they act only in a few communities. This condition can be explained because of the fact that the «gifted» did not make up mainly an organization, but acted as preachers of the Gospel, missionaries and occasionally as ministers.

Because of this, all the Churches felt the need of placing the presbyters as ministers and administrative officials. The deacons are not always mentioned, because they did not take part in administration but only served at the tables.

Thus it appears that the presbyters were ordained and were placed as fundamental superiors (προϊστάμενοι) and ministers (λειτουργοί) in the communities of Jerusalem, Southeastern Asia Minor, Ephesus, Philippi, Corinth, Pontus and Rome.

6) The new technical terms (termini technici) «ἐπίσκοποι» («bishops») «ποιμένες» («shepherds», «pastors») used for the Community officers (i. e. the presbyters) as superiors were first used in Ephesus, and anyway in a few Churches as a secondary title. This lasted for some time.

7) These entirely new technical terms in their full form «bishops and deacons» were used in Rome (I Clementis 42 and 44, 1-4) for the biblical foundation of the position of the clergy in the Church and for the presentation of the whole clergy in Western Christianity (Διδαχὴ). The form of the new technical term «bishop and deacon» was used in Rome as a single form because it is used so in the Old Testament text—not the translation of O'—and mainly Is. 60, 17 and in Philip. 1, 1.

This gives us the right to claim that Harnack's note, which probably shows his uncertainty (Entstehung, p. 58 «the presbyters are mentioned neither here nor in the book») is wrong.

8) Because of these facts only the technical term «presbyters» is left to explain. This term is found to have a general validity and to be in everyday usage (for bishops see § 6).

9) And now we have to consider this question: Which is the relation between this community organization and Ignatius' organization, which is made up of the three sacerdotal degrees. (That is the bishop, the presbyters and the deacons).

The answer to this basic question is made harder because of the usage of the plural (the presbyters). This gives the impression that the communities of Early Christianity were administered in a collective way. Also, it is made harder because the term «presbyters» is used in the sources to denote:

1) The older in age.

2) The presbyters under the bishop (as for example «the bishop together with the Presbytery (in Ignat., Philadelph.) or with mention of the bishop's name («Polycarpus with the presbyters, who are with him»). Therefore we come across the plural «the presbyters» (οἱ πρεσβύτεροι).

3) To denote with a one-word term both: (for the «συναμφότερον»):

a) The presbyter, who is primarily ἐπισκοπῶν (i. e. he acts for a bishop, he has a supervision), or the «προεστὼς πρεσβύτερος» (i. e. the chief presbyter). The name «συμπρεσβύτεροι», which is found in I Peter 5, 1 as an expression in Rome and Asia Minor, belongs to this form.

b) and the other «συμπρεσβυτέρους» (fellow-presbyters) with the chief presbyter.

The term «presbyter» seems to have been in West a favorite term for the superiors, that is the bishops. This gives the term the fourth meaning in which.

4) The term is used to denote the bishops in the West, who were called just «the presbyters» (οἱ πρεσβύτεροι) (Irenaeus by Eusebius). This denotation was originated in my opinion from the term «ὁ πρεσβύτερος» («the Presbyter») (with an article) found in I and II Ep. of John.

a) Through research in the sources, we may learn that, while Early Christianity was very late accepting the title «Bishop» for the main authority of the Community, the custom of naming him by his own name alone in the district of his authority early developed (Ignatius, Polycarpus).

This individual name soon became related to that of the citizens of that certain city (Polycarpus of the Smyrnans, Meliton of the Sardians) and later on to the name of the city itself. This correlation was ancient and was in everyday usage, so it became permanent, and two other types of titles originated from it: i. e. the type of signature to the synodical decisions and the bishop's documents as well as the type of a bishop's name is mentioned in the inscriptions (Alexander of Alexandria, or Alexander of Salonica) (325 in I^o Ecumenical Synod of Nicaea). Therefore it would be wrong to seek only in the word «ὁ ἐπίσκοπος» («the bishop») the ministry of the bishop as the head of the presbyters and of the early Christian Communities.

From the beginning, this ministry existed in the community. The minister, without having precisely defined duties took the place of the absent or now dead Apostle, as presbyter-director administrating the church together with the whole body of presbyters (ἅμα τῷ πρεσβυτερίῳ). The right name was given to this office later. This right name was later introduced in the West, where it prevailed.

It is easy to understand why this title or name of the bishop's office was not accepted generally, if we consider that the Christians, on the one hand, satisfied their everyday needs in this way, and on the other hand,

that the first directors of the early christian communities were so humble that they had no interest in titles. We must remark that they were more in favor of the term «the presbyter», which originated from John's literature.

This characteristic title is expressing the collective Cooperation of the bishop with the presbyterate in the Holy Mass and in the administration of the community (ancient type: Jacob... presbyters. Polycarpus and the presbyters with him).

It is possible that one of the reasons why the title ἐπίσκοπος (bishop) was used so late in the West as a title of the superior minister was that there (in the West) the characterization «ὁ ἐπίσκοπος» (the Bishop) was used for Christ or God.

In relation to the forms listed before, it is important for the solution of our problem to note that a form such as Clemens - bishops, or Polycarpus - bishops, or Clemens - bishops - deacons etc. is never to be found in the sources which we have considered.

Such a form cannot be found, because the plain reference to the name of the bishop (ex. Clemens-presbyters) took away that presbyter, who had mainly the right to the title «ὁ ἐπίσκοπος» (*the* bishop). That one person, who was especially in charge over the flock of Christ, was taken from among the presbyters.

If the form of a title as Clemens - bishops had existed in the life of the Church, then the word fellow - bishops *συνεπίσκοποι* might have been formed. On the contrary the word *συμπρεσβύτεροι* (fellow - presbyters) was formed. We can phrase this same thing in another way. The custom of not mentioning the bishop's name when the presbyters were mentioned, allowed the presbyters to be characterized as bishops, because that presbyter who was in charge of supervision esp. during the Holy Eucharist and the missionary work was among them. This however was rare in the West (II Clemens).

4) The Greek Church of Antioch, the mother of all the Gentile Churches, was the leader of the world missionary work after 70 A. D. It was ahead in making the Church independent, and forming Christianity as a religion entirely distinct from Judaism. It gave the right characterization to the highest and independent office of the church, and established the last technical term «bishop». At the same time it started to distinguish especially the jurisdiction of the bishop from those of the other ministers. He was the first and indispensable head of the Community. This took place exactly at the same time when the church of Rome stated the catholic rule that the qualities of presbyters - bishops could not be removed, stirred to this action by the happenings in Corinth, where the Community expelled some of the presbyters from the honoured office of the ἐπισκοπή (supervision).

So it is made clear in my research that in the Early Church there was one steady main organization of the offices.

1) The presbyters - bishops (the latter word was less used and only in the West). This characterization was used before Ignatius and after him in the East. It denoted both a) the presbyter and the head (the fellow-presbyter) and b) only the presbyters under the bishop.

2) Jacob-presbyters or Polycarpus and the presbyters together with him (=the bishop together with the whole body of the Presbyterate by Ignatius, Philadelph., or «Clemens... presbyter, who are directors of the Church» in the «Pastor» of Hermas).

The Church of the West for a long time had the custom of denoting its bishops by the title «presbyters» because of special conditions, as there was no great missionary movement or heretic movement and they followed the Greek pattern. (This is the fourth usage of the word «the presbyters» in Irenaeus «the presbyters of Rome» i. e. the bishops of Rome). During the years of 70-110 A. D. about 45 bishoprics were formed in Early Christianity. The Greek Church of Antioch introduced the title «the bishop» and made it prevail, but this was achieved only by the end of the 2nd century in the West, while in the East the title «συμπρεσβύτερος» did not cease to exist at the end of the 3rd century.

The fact that the administrative rule and the office of the bishop are ancient is proved literarily and historically, as, through Ignatius, we find it existing deep in the 1st century, and we can seek to find out what happened in the last decades of the Apostolic era when Symeon succeeded Jacob (61/62) in Jerusalem and Ignatius succeeded (68) Evodius in Antioch. It is probable that the form of the «Acts» «Jacob and the presbyters» was followed by the form «Symeon and the presbyters together with him», (Comparable to «Polycarpus and the presbyters together with him» as above). These are early examples of early phenomena of community direction by the bishop together with his presbyters before the term such as Ignatius of the Antiocheans or Polycarpus of Smyrnans was introduced and before the stabilization of the everyday church life. Immediately after the characterization «Bishop of Syria» was made (Ign. to the Romans).

We can find some correlation between this last type and the following phrase found in Hermas (Vis. II, 4): «Clemens will send to the outward cities, as it is permitted to him».

ΓΕΩΛΟΓΙΑ.—Sur la Géologie de l'Épire. Remarque sur le massif du Gavrovo (Makrinoros) (Nome d'Arta), par Jean Aubouin.* Ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ κ. Μαξ. Μητροπούλου¹.

A l'W du Pinde, au parallèle d'Arta, sort de la large zone du Flysch d'Épire-Akarnanie² le lourd massif calcaire du Gavrovo.

Ce massif, isolé de tout³, n'a été parcouru que par le seul A. PHILIPPSON (PHILIPPSON, 1890) qui y décrit des calcaires à Rudistes et des calcaires à grandes Nummulites, sans autres précisions. C. RENZ (1940, 1955), sur la foi des indications de PHILIPPSON, assimile la série stratigraphique du Gavrovo à celle de Tripolitza dans le Péloponèse; de la sorte, en raison de la position du massif du Gavrovo dans la Grèce septentrionale, se trouve justifiée l'appartenance de la série de Tripolitza⁴ à la zone adriatico-ionienne dont elle ne serait qu'une dépendance interne (en 1955, RENZ parle de «*innerepirotische Zone*» à propos du Gavrovo). Par la même occasion, se trouve confirmée la position en nappe flottante de la série du Pinde - Olonos dans le Péloponèse⁴.

Au cours de l'été 1955, j'ai pu parcourir la moitié nord du massif du Gavrovo; constitué d'une masse homogène de calcaires; il est désert et désolé; l'été seulement, des troupeaux venus des villages du Flysch voisin broutent les pâturages des innombrables dolines qui crèvent les calcaires de toute part.

Globalement, le massif du Gavrovo a la forme d'un grand anticlinal, allongé NNW-SSE, plongeant régulièrement sous le Flysch ionien sur son flanc oriental, limité par une grande faille longitudinale sur son flanc occidental. D'ailleurs, le massif est découpé par une double série de failles, les unes longitudinales (faille frontale occidentale, failles délimitant au pied du massif de l'Aeti le fossé de Flysch de Botsi, aboutissant vers le S au col dit Megalodiaselo, etc.), les autres transversales, le plus souvent WSW-ENE (plusieurs d'entre elles sont bien visibles sur la terminaison péricli-

* J. AUBOUIN, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς γεωλογικῆς κατασκευῆς τοῦ Μακρινόρου (Ἄρτα).

¹ Ἀνεκοινώθη κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 22 Νοεμβρίου 1956.

² C'est la zone du Flysch ouest-étolique de RENZ.

³ De là résulte le nom officiel du massif du Gavrovo: Makrinoros, c'est-à-dire «montagne lointaine».

⁴ En effet, si dans la Grèce septentrionale le Pinde chevauche vers l'W la série du Gavrovo, dans le Péloponèse, la série de Tripolitza est à l'E («à l'arrière») de celle du Pinde - Olonos; C. RENZ interprète les affleurements des calcaires de Tripolitza comme autant de fenêtres sous une nappe du Pinde - Olonos dès lors charriée sur une très grande distance. M. BLUMENTHAL a repris cette idée et l'a concrétisée par des cartes et coupes dans: BLUMENTHAL M., Zur Kenntnis des Querprofils des zentralen und nördlicheren Peloponnes. *Neues Jahr. für Min. etc.*, Beil., Bd. 70, (1933) S. 449-514.